

A photograph of a snowy winter landscape. In the foreground, a rustic wooden fence made of logs and posts is covered in snow. To the right, a dark wooden structure with a thatched roof is partially visible, also covered in snow. The background shows bare trees and a bright sky. The overall scene is serene and wintry.

Verleden hergebruikt

**De betekenis van
urnenvelden in de Midden-
en Late IJzertijd en in de
Romeinse tijd op de Zuid-
Nederlandse zandgronden**

Lasse van den Dikkenberg

Voorkant foto: Reconstructie van een Midden-IJzertijd boerderij die is gevonden bij het urnenveld van Haps, foto gemaakt door David de Jong.

Lasse van den Dikkenberg, s1295063

1^e Hogeweg 53

3701HH, Zeist

06-22487272

l.van.den.dikkenberg@umail.leidenuniv.nl

Verleden hergebruikt

De betekenis van urnenvelden in de Midden-en Late IJzertijd en in de Romeinse tijd op de
Zuid-Nederlandse zandgronden

Lasse van den Dikkenberg, s1295063

BA-scriptie

Drs. Richard Jansen

Europese Prehistorie

Universiteit Leiden, Faculteit der Archeologie

Zeist, 15 december 2015

Definitieve versie

Inhoudsopgave

1 Introductie	5
1.1 Hergebruik en gebruik van urnenvelden in de Midden- en Late IJzertijd en Romeinse tijd	5
1.2 Onderzoeksvragen	7
1.3 Methodes en onderzoek	8
1.4 Het onderzoeksgebied	10
1.5 Tijdsperioden	11
1.5.1 Urnenveldenperiode (1100-500 voor Chr.)	11
1.5.2 Midden- en Late IJzertijd (500-12voor Chr.)	12
1.5.3 Romeinse tijd (12 voor Chr.-400 na Chr.)	13
1.6 Dataset	13
2 Gebruik en hergebruik urnenvelden	17
2.1 Vormen van (her)gebruik van urnenvelden	17
2.1.1 Nederzettingssporen bij urnenvelden	19
2.1.2 Grafvelden bij urnenvelden	22
2.2 Gebruik en hergebruik van urnenvelden door de tijd heen	23
2.2.1 Plaatsen van nederzettingen bij urnenvelden door de tijd heen	23
2.2.2 Plaatsen van grafvelden bij urnenvelden door de tijd heen	24
2.3 Gebruik en hergebruik in andere regio's	29
2.3.1 Noordbarge	30
2.3.2 Westfalen (Duitsland)	30
2.3.3 Vlaanderen (België)	32
3 Betekenis van het (her)gebruik van urnenvelden	35
3.1 Verklaringen voor het gebruik en hergebruik van urnenvelden	35
3.1.1 Het voorkomen van vierpalige structuren – spiekers?	35
3.1.2 Doden- en vruchtbaarheidscultus?	36

3.1.3 Gebruik van urnenvelden als nederzettingsterrein	37
3.1.4 Hergebruik van urnenvelden als grafveld	39
3.1.5 Betekenis van ongebruikte urnenvelden – verlaten en vergeten?	43
3.2 Veranderend (her)gebruik van urnenvelden door de tijd heen	45
3.2.1 Plaatsing van nederzettingen bij urnenvelden door de tijd heen	45
3.2.2 Plaatsing van grafvelden bij urnenvelden door de tijd	47
3.2.3 Verdwijnen van urnenvelden als grafveldlocatie	49
4 Conclusie	53
4.1 Conclusies	53
4.2 Welke vormen van hergebruik van urnenvelden komen in de Midden- en Late IJzertijd en de Romeinse tijd voor op de Zuid-Nederlandse zandgronden?	53
4.3 Hoe vaak komen de verschillende vormen van (her)gebruik voor, in welke periode(n) en hoe veranderd dit gebruik?	54
4.4 Wat betekenen de verschillende vormen van (her)gebruik?	55
4.5 Hoe verhoudt het vastgestelde (her)gebruik zich tot het (her)gebruik in andere regio's, met name het Duitse Westfalengebied, de Noord- en Oost- Nederlandse zandgronden en de zandgronden van Vlaanderen?	56
4.6 Hoe veranderde het gebruik en hergebruik van urnenvelden op de Zuid-Nederlandse zandgronden in de Midden- en Late IJzertijd en de Romeinse tijd, en wat betekende dit?	57
4.7 Suggesties voor verder onderzoek	62
Samenvatting en summary	63
Literatuurlijst	65
Lijst met websites	70
Lijst van afbeeldingen	70
Lijst van tabellen	72
Lijst van bijlagen	72
Bijlagen	73

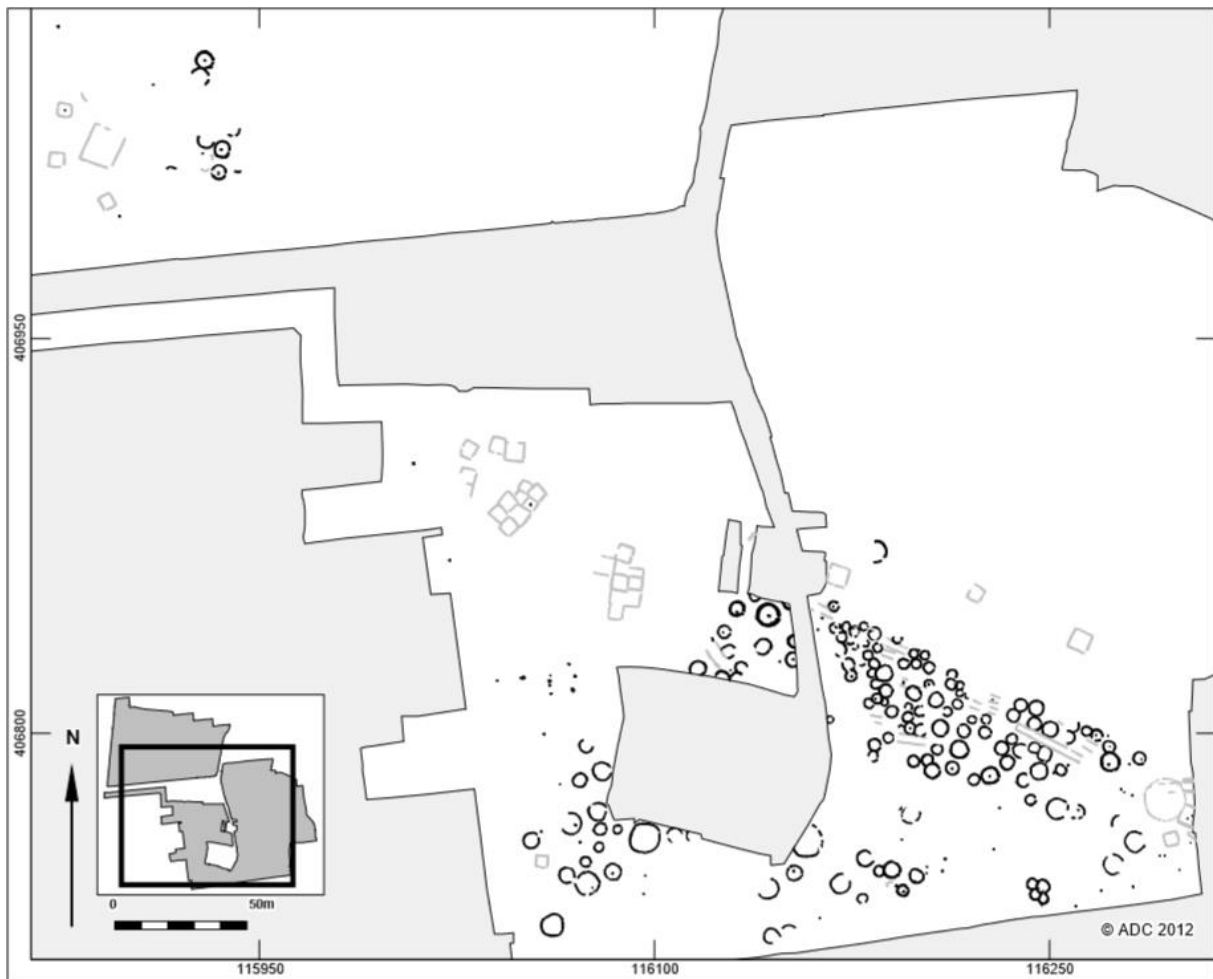
1 Introductie

Deze scriptie heeft als onderwerp het gebruik en hergebruik van urnenvelden uit de Late Bronstijd (1100-800 voor Chr.) en Vroege IJzertijd (800-500 voor Chr.) in de Midden- en Late IJzertijd (500-12 voor Chr.) en in de Romeinse tijd (12 voor Chr.-400 na Chr.). Verschillende vormen van gebruik en hergebruik en de daarbij behorende (her)interpretatie van urnenvelden komen op verschillende momenten voor. Opvallend daarbij is dat een (groot) deel van de bekende urnenvelden helemaal geen (her)gebruik kennen. Deze grafvelden lijken onaangetast te blijven. Althans er lijkt geen archeologisch zichtbaar hergebruik plaats te vinden. Vermoedelijk werden deze urnenvelden, voor een deel, nog steeds gebruikt als veeweide (Doorenbosch 2013, 225-234).

In de eerste paragraaf van de introductie komt het huidige kennisbestand aan bod. Daarna wordt uitgelegd welke kennislacune dit onderzoek moet opvullen. Vervolgens worden de onderzoeksvragen en de gebruikte methoden behandeld en wordt toegelicht hoe het onderzoek is uitgevoerd. Dan wordt het gekozen onderzoeksgebied beschreven en de tijdsperioden die hier worden onderzocht, de Late Bronstijd tot en met de Romeinse tijd, worden besproken. Ten slotte wordt de onderzochte dataset toegelicht, en er wordt uitgelegd welke keuzes hierbij zijn gemaakt.

1.1 Hergebruik en gebruik van urnenvelden in de Midden- en Late IJzertijd en Romeinse tijd

In de Late Bronstijd (1100-800 voor Chr.) en de Vroege IJzertijd (800-500 voor Chr.) worden in grote delen van Nederland, met name op de zandgronden, urnenvelden aangelegd. Urnenvelden zijn collectieve begraafplaatsen waar vermoedelijk een groot deel van, of mogelijk de gehele, populatie werd begraven. De begravingen vonden plaats onder kleine, individuele heuveltjes die vaak werden omgeven door randstructuren als kringgreppels en palenkransen. De uitgestrekte grafvelden vormen uiteindelijk duidelijk zichtbare fenomenen in het landschap (zie afb. 1).

Afbeelding 1. Voorbeeld van een urnenveld (in Oosterhout) met de kenmerkende dicht geclusterde kringgreppels (Roessingh et al. 2012a, 68).

Rond de 6^e- en 5^e-eeuw voor Chr. raken de meeste urnenvelden als grafveld in onbruik (Roymans 1995, 6). Veel urnenvelden blijven als zichtbare monumenten in het landschap liggen, soms wel tot op de dag van vandaag. Vanaf deze periode lijken urnenvelden een nieuwe betekenis te krijgen (Fontijn 1996, 85). Soms worden op dezelfde locaties nederzettingssporen uit de Midden- en Late IJzertijd gevonden. Tegelijkertijd zijn er bijna geen aanwijzingen voor een continuering van het gebruik van urnenvelden als grafveld in deze periode. Voor deze perioden werden urnenvelden niet gebruikt als nederzettingsterrein. Het taboe op het gebruik van urnenvelden als nederzettingsterrein verdwijnt dus (Gerritsen 2003, 148; Gerritsen 2007, 349). In de Romeinse tijd wordt een aantal urnenvelden weer als grafveld in gebruik genomen (Roymans 1995, 9; Gerritsen 2007, 349). Tegelijkertijd ligt een groot deel van de urnenvelden als ‘eenzame’ relicten uit het

verleden in het landschap: enige vorm van gebruik of hergebruik van urnenvelden lijkt hier te ontbreken.

De tot nu toe beschikbare studies stippen vooral een globaal overzicht van het (her)gebruik van urnenvelden aan (Roymans 1995; Fontijn 1996; Gerritsen 2007). Een duidelijke inventarisatie met verklaringen voor de aangetroffen vormen van (her)gebruik mist momenteel. Het is bijvoorbeeld onduidelijk welke rol urnenvelden precies spelen in het (dagelijkse) leven van de Midden- en Late IJzertijd gemeenschappen (Gerritsen 2003, 198). In deze scriptie wordt gekeken naar hoe dit (her)gebruik verandert door de tijd heen. Op basis van, onder andere, antropologische bronnen zal een verklaring worden gezocht voor het veranderende (her)gebruik.

1.2 Onderzoeksvragen

De hoofdvraag voor dit onderzoek is: *Hoe veranderde het gebruik en hergebruik van urnenvelden op de Zuid-Nederlandse zandgronden in de Midden- en Late IJzertijd en de Romeinse tijd, en wat betekende dit?*

Al vanaf de jaren '60 komen we regelmatig sporen van gebruik en hergebruik van oudere urnenvelden tegen (Verwers 1972). In mijn onderzoek wil ik dit hergebruik en gebruik in het onderzoeksgebied inventariseren en proberen te verklaren. Hiervoor zijn de volgende deelvragen geformuleerd:

1. Welke vormen van hergebruik van urnenvelden zijn er in de Midden- en Late IJzertijd en de Romeinse tijd in Zuid-Nederland?
2. Welke dateringen kennen de verschillende vormen van (her)gebruik?
3. Hoe vaak komen de verschillende vormen van (her)gebruik voor, in welke periode(n) en hoe veranderd dit gebruik?
4. Wat betekenen de verschillende vormen van (her)gebruik?
5. Hoe verhoudt het vastgestelde (her)gebruik zich tot het (her)gebruik in andere regio's, met name het Duitse Westfalengebied, de Noord- en Oost-Nederlandse zandgronden en de zandgronden van Vlaanderen?

1.3 Methoden en onderzoek

In dit onderzoek wordt eerst een inventarisatie gemaakt van de verschillende vormen van hergebruik en gebruik van Late Bronstijd/ Vroege IJzertijd urnenvelden in de daaropvolgende perioden. Voor dit onderzoek zijn uiteindelijk veertien vindplaatsen uitgekozen die liggen op de Zuid-Nederlandse zandgronden (Noord-Brabant en Noord-Limburg). De vindplaatsen moeten voldoen aan een aantal criteria:

1. Redelijk grootschalig onderzocht:
2. Goed en toegankelijk gepubliceerd:
3. Op de vindplaats moet uiteraard een urnenveld aanwezig zijn en er moeten sporen uit de Midden- en/of de Late IJzertijd en/of de Romeinse tijd aanwezig zijn. De latere sporen vormen de aanwijzingen voor het (her)gebruik van het oude urnenveld in latere perioden:
4. Er moet een duidelijke link te leggen zijn tussen het oudere urnenveld en de latere sporen. Een vindplaats waarbij honderden meters van het urnenveld een vindplaats ligt uit latere perioden is niet meegenomen in het onderzoek.

De geselecteerde vindplaatsen zijn in de bijlagen kort beschreven. Daarnaast zijn de gegevens in EXCEL ingevoerd (zie tab. 1, voor de structuur van de database zie ook bijlage 1 voor de beschrijvingen). Op basis van de EXCEL tabellen worden de verschillende vormen van (her)gebruik geanalyseerd en wordt gekeken hoe het hergebruik door de tijd heen verandert.

Tabel 1. Structuur van de database.

Structuur database	
Nr. vindplaats	Vorm gebruik 2.
Gemeente	Aard van het gebruik 2.
Toponiem	Beschrijving gebruik 2.
Datering urnenveld	Datering gebruik 3.
Totstandkoming datering urnenveld	Vorm gebruik 3.
Aantal waarnemingen gebruik	Aard van het gebruik 3.
Datering gebruik 1.	Beschrijving gebruik 3.
Gebruik 1.	Relatie tussen het urnenveld en het (her)gebruik
Aard van het gebruik 1.	Opmerkingen
Beschrijving gebruik 1.	Literatuur
Datering gebruik 2.	

Om het onderzoek in een breder kader te plaatsen is gekeken naar de dataoverzichten uit het proefschrift van Gerritsen (2003) en de publicatie van Hiddink (2003), over het grafritueel in de Late IJzertijd en de Romeinse tijd, en de publicatie van Jansen en Fokkens (2010). Het overzicht van Gerritsen geeft een overzicht van de tot dan toe bekende vindplaatsen in het Maas-Demer-Schelde gebied. Ook staan er overzichtstabellen van nederzettingen en grafvelden uit de Midden-/ en Late IJzertijd in het gekozen gebied (Gerritsen 2003, 50, 53, 133, 293-298). In de publicatie van Hiddink staan overzichten van het aantal Romeinse grafvelden in het gebied. Ook staat er een overzicht in van de Romeinse grafvelden die bij een ouder urnenveld zijn aangelegd (Hiddink 2003, 67-75). In de publicatie van Jansen en Fokkens staat een overzichtskaart met de Romeinse nederzettingen in het onderzoeksgebied (Jansen en Fokkens 2010, 79).

Ten slotte wordt er gekeken naar recent onderzoek van het (her)gebruik van urnenvelden in Noord-Nederland, Westfalen en Vlaanderen. Dit gebeurt aan de hand van de casestudy Noordbarge uit Noord-Nederland, de bespreking van drie vindplaatsen in Westfalen en een recent synthetiserend onderzoek naar hergebruik van urnenvelden in Vlaanderen

(Arnoldussen en Albers 2015; Van Beek en Mulder 2014; Gaffreya 2012a; Gaffreya 2012b; Fischer 2014). Er zal gekeken worden in hoeverre de resultaten van deze onderzoeken overeenkomen met, of juist verschillen van, het onderzoek dat hier gepresenteerd wordt.

1.4 Het onderzoeksgebied

Het onderzoeksgebied bevat ruwweg de zandgronden van Noord-Brabant en Limburg (zie afb 2). Hiervoor is gekozen, omdat het geologisch en cultureel gezien een duidelijk afgebakend gebied vormt. Het maakt daarnaast onderdeel uit van de zogenaamde Maas-Demer-Schelde regio, een archeologisch goed onderzocht gebied. Tijdens de

urnenveldenperiode valt Zuid-Nederland in het gebied van de zogenaamde Niederrheinische Grabhügel Kultur (NGK). Deze term is enigszins verouderd, maar het is een aanduiding voor het onderscheid, met name op basis van het grafritueel, tussen Noord- en Zuid-Nederland en de aangrenzende Duitse gebieden. De gemeenschappen in dit gebied lijken zich vooral te oriënteren op het Midden-Rijngebied (Hessing en Kooi 2005, 632-633). In de Midden-IJzertijd ontstaan banden met het Noord-Franse Marne gebied (Van den Broeke 2005a, 607). In het onderzoeksgebied liggen in totaal 234

Afbeelding 2. Kaart onderzoeksgebied (naar www.d-maps.com).

urnenvelden, volgens het proefschrift van Gerritsen uit 2003 (Gerritsen 2003, 293-298).

1.5 Tijdsperioden

In dit onderzoek komen vijf tijdsperioden aan bod. De Late Bronstijd (1100-800 voor Chr.), Vroege IJzertijd (800-500 voor Chr.), Midden-IJzertijd (500-250 voor Chr.), Late IJzertijd (250-12 voor Chr.) en de Romeinse tijd (12 voor Chr.-400 na Chr.). Deze perioden worden in drie hoofdperioden opgedeeld. De urnenveldenperiode (Late Bronstijd/ Vroege IJzertijd), de Midden- en Late IJzertijd en de Romeinse tijd. Uit de Merovingische en Karolingische perioden kennen we momenteel geen hergebruik. Daarom zullen deze perioden niet worden meegenomen in dit onderzoek (Roymans 1995, 9-10).

1.5.1 Urnenveldenperiode (1100-500 voor Chr.)

De urnenveldenperiode is vernoemd naar de, voor deze periode zo karakteristieke, urnenvelden. Deze wijze van begraven is een voortvloeiende van het grafritueel uit de Midden-Bronstijd, dat zich manifesteert in de vorm van grote grafheuvels waarin vaak door de tijd heen meerdere personen werden begraven. De grafheuveltraditie heeft zijn oorsprong in het Laat-Neolithicum (ca. 2900 voor Chr.) maar in de urnenveld periode verandert deze traditie aanzienlijk. In het Neolithicum, de Vroege Bronstijd en de Midden-Bronstijd werd slechts een klein deel van de bevolking in een grafheuvel begraven (Bourgeois en Fontijn 2012, 529). Vanaf 1100 voor Chr. verandert dit langzaam in een grafritueel waarbij vrijwel de gehele bevolking werd begraven onder kleine individuele grafheuvels. Uiteindelijk ontstaan geclusterde “begraafplaatsen” waarin (soms honderden) kleine heuvels dicht tegen elkaar aan liggen. De verklaring voor deze verandering naar dit nieuwe, meer egalitaire ogende grafritueel moet vermoedelijk gezocht worden in een veranderende ideologie. Het is moeilijk om precies te achterhalen wat er gebeurde, maar deze verandering lijkt over grote delen van Noordwest-Europa op ongeveer hetzelfde moment plaats te vinden (Fontijn 1996, 77-79).

De voedsel economie in de urnenveldenperiode kenmerkt zich door het gemengd agrarisch bedrijf. Akkerbouw werd bedreven op de zogenaamde Celtic fields, uitgestrekte systemen van vierkante omwalde akkers. Daarnaast werd er vee gehouden, met name runderen, maar ook schapen, geiten, varkens en paarden (Brinkkemper en Van Wijngaarden-Bakker 2005, 507-511). Op technologisch vlak is de belangrijkste ontwikkeling de introductie van het ijzer, als vervanging voor bronzen werktuigen in ca. de 8^e-eeuw voor Chr. (Van den Broeke 2005a, 605-606).

1.5.2 Midden- en Late IJzertijd (500-12 voor Chr.)

Vanaf de 5^e-eeuw voor Chr. zien we een aantal belangrijke veranderingen. De belangrijkste is het verlaten of buiten gebruik raken van de meeste urnenvelden. Het grafritueel dat hiervoor in de plaats komt, met name de locatie van de begravingen, is voor archeologen moeilijk te grijpen (Hiddink 2003, 9). We kunnen wel een aantal veranderingen waarnemen:

1. Graven zijn in ieder geval minder monumentaal en minder geclusterd;
2. Er worden minder grafheuvels opgeworpen;
3. Randstructuren om graven blijken vaak te ontbreken;
4. Vaak gaat het om zogenaamde brandgraven, een overdekte brandstapel;
5. Begravingen vinden minder vaak plaats in aardewerken urnen.

Door deze ontwikkelingen zijn graven in deze periode archeologisch minder zichtbaar (zie afb. 3). Het is dus ook mogelijk dat er in deze periode wel bijzettingen plaatsvonden in urnenvelden, maar dat wij deze niet herkennen en/ of terugvinden. Mogelijk is het einde van de urnenveldtraditie dan ook niet zo abrupt geweest en zijn de ontwikkelingen op het gebied van het grafritueel langzaam ontstaan vanuit de urnenveldtraditie (Hessing en Kooi 2005, 649-650; Hiddink 2003, 9-10).

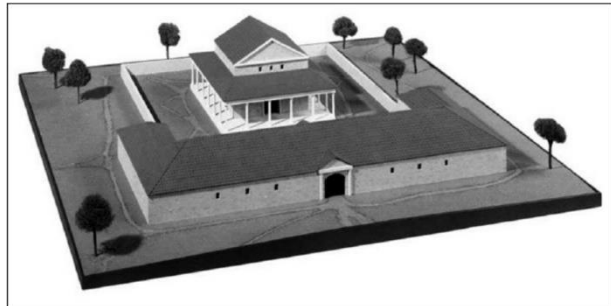
Afbeelding 3. Voorbeeld van een moeilijk te herkennen crematiegraf uit de Late IJzertijd gevonden bij Ees in Drenthe (De Wit en Wieringa 2015, 11).

In het onderzoeksgebied waren in 2003 slechts 14 grafvelden uit deze periode, 400-100 voor Chr., bekend (Gerritsen 2003, 133). Wel zijn er sinds 2003 nieuwe grafvelden uit deze periode gevonden, onder andere in Weert (Hiddink en de Boer 2006, 8-15). Vanaf 50 voor Chr. lijken nieuwe bevolkingsgroepen zich in dit gebied te vestigen. De belangrijkste hypothese is dat het hier om Bataven gaat, een groep die we goed kennen uit Romeinse historische bronnen. Ze zouden de Eburonen hebben ‘vervangen’ die, volgens Romeinse bronnen, rond 50 voor Chr. door de Romeinen uit het gebied waren verdreven (Roymans en Aarts 2009, 19-20; Van den Broeke 2005a, 615-624).

1.5.3 Romeinse tijd (12 voor Chr.-400 na Chr.)

In 12 voor Chr. wordt Zuid-Nederland formeel ingelijfd bij het Romeinse Rijk. Dit gaat niet direct gepaard met een soort culturele gelijkschakeling. We zien eerder dat er Romeinse elementen ‘over’ bestaande ijzertijdsamenlevingen heen worden geschoven. Zo worden er Romeinse steden, nederzettingen en legerplaatsen gebouwd, maar blijven veel oudere elementen nog bestaan (Van den Broeke 2005b, 690; Hiddink 2003, 44). Zo gaat de Celtic field landbouw in de eerste eeuwen van de Romeinse tijd gewoon door (Van Beek 2009, 431).

Vaak zien we ook dat de Romeinse samenleving in veel aspecten aansluit bij de bestaande samenleving. Zo zien we dat de Romeinen in Nijmegen en in Zeeland bestaande cultussen en cultusplaatsen omvormen tot een Romeinse cultusplaats. Zo werd het Romeinse heiligdom “de Tempel van

Afbeelding 4. Reconstructie van de Tempel van Empel (Roymans 2009, 223).

Empel” bij een bestaande cultusplaats uit de Late IJzertijd aangelegd (Roymans 2009, 235; zie afb. 4). Dit wordt in de geschiedschrijving vaak gezien als een vorm van Romanisering. Naar mate de Romeinse tijd dus vordert zien we dus een versmelting van de oudere ijzertijdsamenlevingen met de Romeinse samenleving (Hiddink 2003, 44-45).

1.6 Dataset

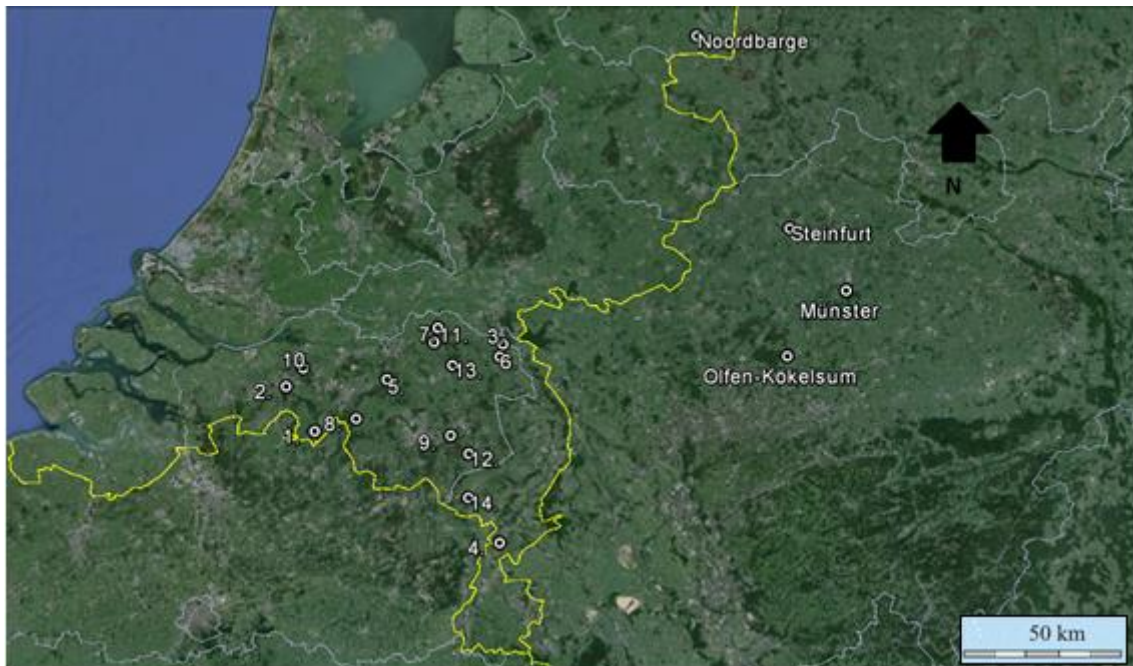
Zoals in paragraaf 1.3 al werd aangegeven worden niet alle vindplaatsen van urnenvelden in dit onderzoek meegenomen. Het moet een grootschalige opgraving zijn, kleinschalige proefsleuven-onderzoeken van een urnenveld zoals bijvoorbeeld Boxmeer worden dus niet meegenomen (Van der Velde *et al.* 1998). Opgravingen van voor de tweede wereldoorlog zullen niet mee worden genomen: deze opgravingen waren uitsluitend gericht op de graven en hierdoor ontbreekt de context, die voor deze studie juist belangrijk is. Buiten de geselecteerde vindplaatsen worden de eerder genoemde studies van Gerritsen, Hiddink en de studie van Jansen en Fokkens gebruikt om deze data aan te vullen (Gerritsen 2003; Hiddink 2003; Jansen en Fokkens 2010). In totaal zijn 22 urnenvelden in het gebied die in de genoemde perioden worden hergebruikt (zie bijlage 4). Dankzij deze publicaties kan er ook gekeken worden naar hoe vaak het hergebruik voorkomt. In tabel 2. staat het overzicht met

de veertien onderzochte vindplaatsen. De overige acht vindplaatsen zullen dus alleen in de berekeningen meegenomen worden, maar niet in de verdere analyse, gezien ze niet nader zijn onderzocht.

Tabel 2. Vindplaatsen met nummers en dateringen van de urnenvelden.

Nr.	Gemeente	Toponiem	Datering urnenveld	Literatuur
1	Baarle-Nassau	Molenheide	800-500 voor Chr.	Gerritsen 2003; Hiddink 2003
2	Breda	Steenakker, Huifakker, Emerakker	1100-500 voor Chr.	Berkvens 2004a; Berkvens 2004b; Hoegen 2004
3	Cuijk	Heeswijkse Kampen	1100-500 voor Chr.	Van der Velde <i>et al.</i> 2009
4	Echt	Diergaard	1100-500 voor Chr.	Hiddink 2003
5	Esch	Hoogkeiteren	1100-500 voor Chr.	Hurk 1980
6	Haps	Kamps veld	1100-400 voor Chr.	Verwers 1972
7	Heesch		1000-800 voor Chr.	Van Beek 2004
8	Hilvarenbeek	Laag-Spul	1000-800 voor Chr.	Verwers en Bakels 1975
9	Mierlo	Hout	800-400 voor Chr.	Tol 1999
10	Oosterhout	de Contreie	1100-400 voor Chr.	Roessingh <i>et al.</i> 2012a, Roessingh <i>et al.</i> 2012b, Weekers-Hendriks <i>et al.</i> 2012
11	Oss	IJsselstraat	800-500 voor Chr.	Wesselingh 1993
12	Someren	Waterdael	650-400 voor Chr.	Kortlang 1999
13	Uden	Slabroekse Heide	800-400 voor Chr.	Van den Broek 2011
14	Weert	Kampershoek	1100-500 voor Chr.	Hiddink en de Boer 2006

In afbeelding 5 zijn de veertien vindplaatsen op een kaart weergegeven. Op de kaart is te zien dat de vindplaatsen verspreid liggen over het hele onderzoeksgebied. Wat betreft geografische ligging vormen de gekozen veertien vindplaatsen dus een goede afspiegeling van het onderzoeksgebied.

Afbeelding 5. Kaart van het onderzoeksgebied, vindplaatsen in het onderzoeksgebied zijn weergegeven met nummers die verwijzen naar tabel 2. Daarnaast zijn ook Noordbarge en de vindplaatsen in Westfalen aangegeven.

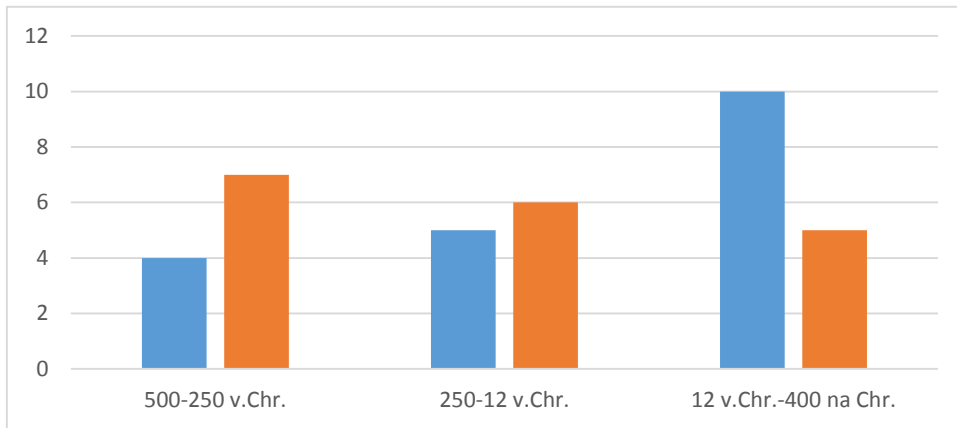
In paragraaf 2.3 zullen een aantal onderzoeken van buiten de regio besproken worden. Hiermee zal dit onderzoek in een breder geografisch kader worden bekeken. Deze onderzoeken dienen vooral om te bekijken of het hergebruik en gebruik in de aangrenzende regio's eenzelfde patroon vormt of dat we hier juist met een andere vorm van (her)gebruik te maken hebben.

2 Gebruik en hergebruik urnenvelden

In dit hoofdstuk zullen de verschillende vormen van hergebruik besproken worden en zal worden besproken hoe dit hergebruik veranderd door de tijd heen. Hoewel hergebruik van urnenvelden vaak voorkomt, moeten we dit niet overschatten. Van de 234 urnenvelden in het onderzoeksgebied hebben we, op basis van de data van de veertien vindplaatsen (aangevuld met data uit de publicaties van Gerritsen en Hiddink) kunnen vaststellen dat slechts 22 urnenvelden zijn hergebruikt (Gerritsen 2003, 293-298; Hiddink 2003, 67-69). Slechts 9,4% van de urnenvelden wordt dus hergebruikt in de Midden- of Late IJzertijd of de Romeinse tijd. Dit onderzoek richt zich dus op de uitzonderingen, de urnenvelden die juist wél worden hergebruikt (zie bijlage 4 voor een totaal overzicht van de hergebruikte urnenvelden).

2.1 Vormen van (her)gebruik van urnenvelden

Het gebruik en hergebruik kunnen we in twee grote categorieën verdelen. De eerste categorie is het hergebruik van een urnenveld als grafveld. De tweede categorie is het gebruik van het urnenveld als een nederzetting. Er zijn geen andere vormen van hergebruik terug gevonden tijdens dit onderzoek. Dit komt uiteraard ook omdat deze vormen van hergebruik ook het beste zijn te dateren. Daarbij komt ook dat de categorie nederzetting een categorie is die veel soorten sporen omvat. In dit onderzoek is ervoor gekozen om te focussen op de daadwerkelijke structuren: de huisplattegronden en bijgebouwen (spiekers). Andere vormen van nederzetting-gerelateerd gebruik worden alleen genoemd wanneer huisplattegronden en spiekers ontbreken. Zo ontbreken dergelijke sporen uit de Romeinse tijd bij de opgravingen bij Haps. We weten echter op basis van nederzettingsafval uit deze periode dat er ook in die tijd een nederzetting vlak bij het urnenveld gestaan moet hebben (Verwers 1972, 121, 156). Hetzelfde geldt voor de opgravingen bij Heesch waar we op basis van een greppel uit de Vroege of Midden-IJzertijd weten dat er een nederzetting uit deze periode naast het urnenveld gelegen moet hebben (Van Beek 2004, 33-34, 51-55).

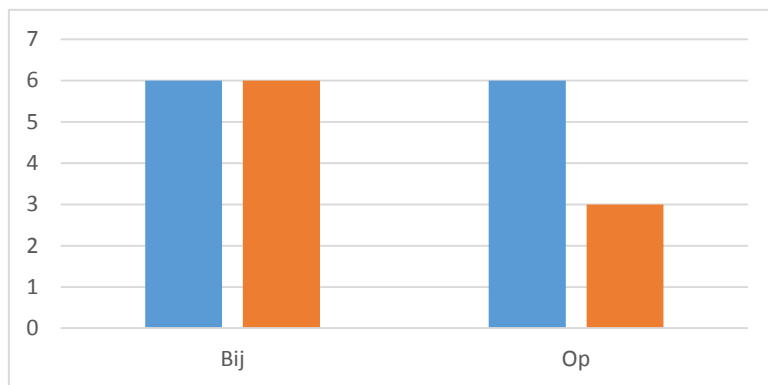

Afbeelding 6. Verdeling hergebruik (aantal waarnemingen), in blauw het hergebruik als grafveld, in oranje het hergebruik van een urnenveld als nederzettingsterrein.

Wanneer we nu naar de verdeling van het hergebruik kijken (op basis van de veertien onderzochte vindplaatsen), uitgesplitst naar de twee categorieën, nederzetting en grafveld, zien we dat het beeld dat door Roymans en Fontijn werd geschetst grotendeels overeenkomt met de resultaten van dit onderzoek (zie afb. 6). In de IJzertijd kenmerkt het hergebruik zich overwegend door het gebruik als nederzettingsterrein. In de Romeinse tijd overheerst het hergebruik als grafveld juist (Roymans 1995, 9; Fontijn 1996, 83-84). We moeten echter dit beeld toch nuanceren. Zoals Fontijn in al stelde was de dataset die toen beschikbaar was relatief beperkt. Met name over graven uit de Midden en Late IJzertijd was toen nog weinig bekend (Fontijn 1996, 83). Echter zijn er nu in deze tijd wel betere publicaties beschikbaar om het geschetste beeld in perspectief te plaatsen. Daarom zal ik hier de data, uit de veertien onderzochte vindplaatsen aanvullen met overzichten die Gerritsen en Hiddink hebben geschetst (Gerritsen 2003; Hiddink 2003). Ook het overzicht van Romeinse nederzettingen in het onderzoeksgebied, dat in de publicatie van Jansen en Fokkens staat, zal worden gebruikt (Jansen en Fokkens 2010, 79). Als eerste zal de data van het hergebruik als nederzetting nader worden bekeken daarna zal er dieper worden ingegaan op het hergebruik als grafveld.

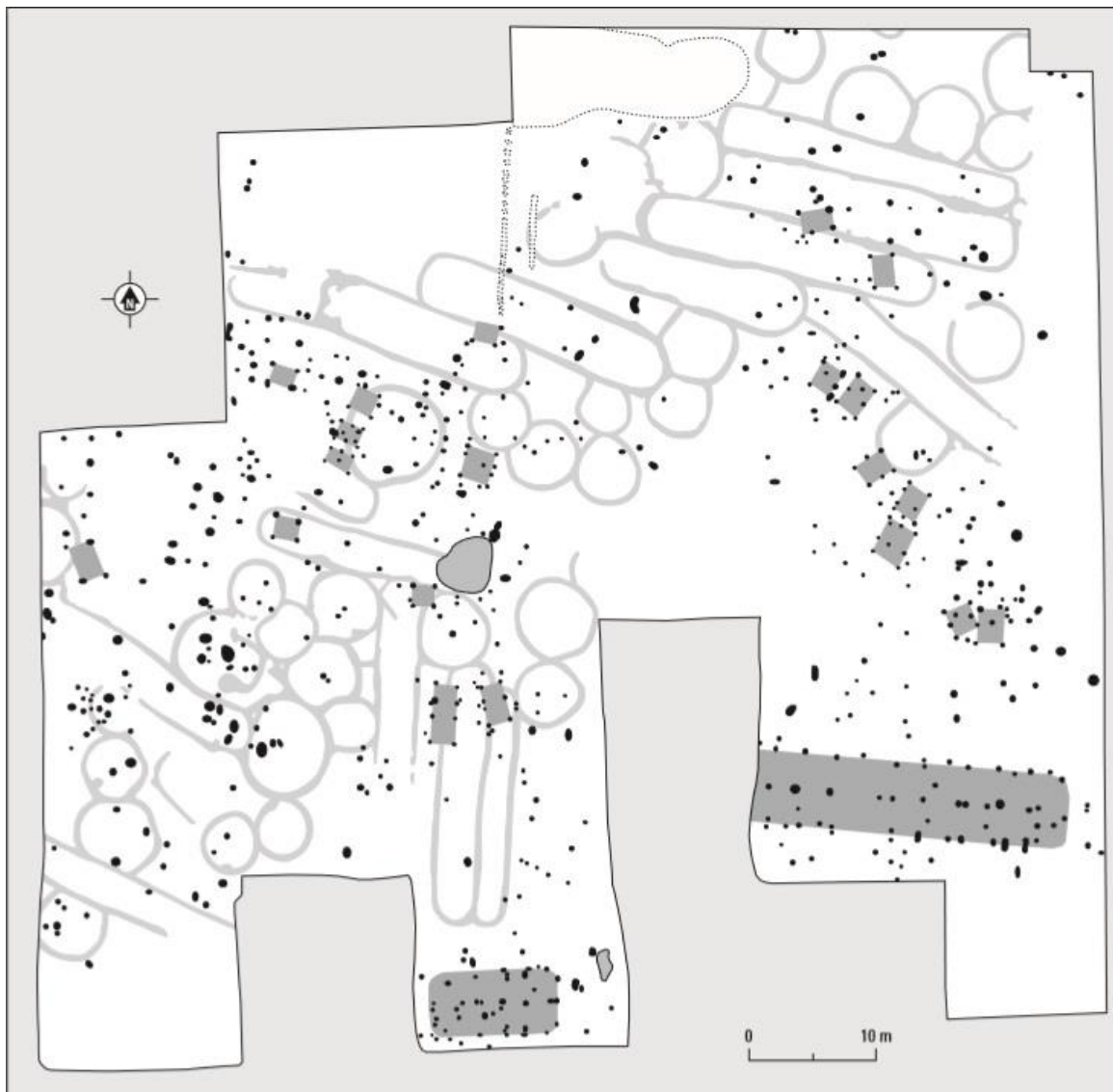
2.1.1 Nederzettingssporen bij urnenvelden

Onder de categorie nederzettingssporen vallen de volgende sporen: 1. Huisplattegronden, 2. Bijgebouwen (spiekers), 3. Afvalkuilen, 4. Losse paalsporen, 5. Waterputten, 6. Greppels (Schinkel 2005, 532-536). In principe worden alleen huisplattegronden en bijgebouwen geanalyseerd. Uitzonderingen hierop vormen vindplaatsen waarbij deze sporen ontbreken. Wanneer er dan andere aanwijzingen zijn voor de aanwezigheid van nederzettingen zullen deze wel worden meegenomen.

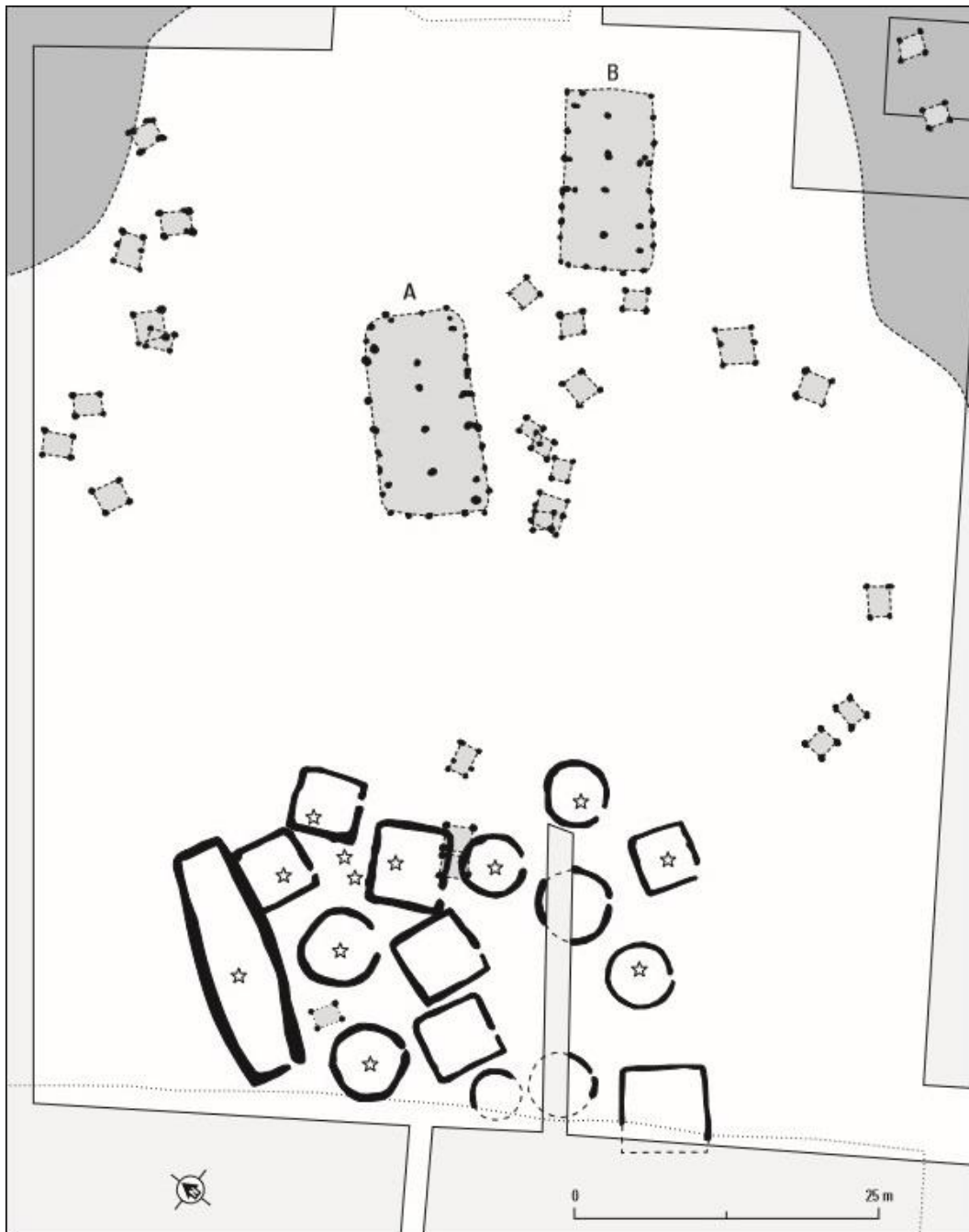
Afbeelding 7. Spiekers (blauw) en huisplattegronden (oranje) verdeling op en bij het urnenveld (verdeling op basis van aantal waarnemingen).

Wanneer we de data bekijken kunnen we een verschil waarnemen in het plaatsen van de verschillende soorten gebouwen bij de oudere urnenvelden. Het blijkt namelijk dat wanneer het gaat om boerderijen dat deze over het algemeen direct contact met het urnenveld vermijden (zie afb. 7). Een goed voorbeeld hiervan is te vinden in het urnenveld van Hilvarenbeek Laag-spul (zie afb. 8). Hier lijken spiekers in sommige gevallen ook de oriëntatie van de oudere langbedden te volgen. Dit zou bevestigen dat de spiekers bewust dicht bij het urnenveld geplaatst werden. Natuurlijk moet wel gesteld worden dat er over het algemeen meer spiekers worden gevonden dan huisplattegronden. Dus het is sowieso te verwachten dat spiekers vaker op het urnenveld geplaatst worden dan huisplattegronden. Toch lijkt dat het bij sommige voorbeelden een bewuste keuze is geweest om de spiekers bij het urnenveld te plaatsen.

Afbeelding 8. Vlaktekening Hilvarenbeek Laag-Spul met daarop spiekers en boerderijen uit de Midden-IJzertijd (Gerritsen 2003, 124; naar Verwers 1975).

Bij het urnenveld in Mierlo-Hout lijkt de relatie tussen de spiekers en het urnenveld ook een speciale betekenis te hebben. Vier spiekers zijn hier direct op het urnenveld geplaatst, terwijl deze meer dan tien meter van de eerste boerderij af liggen (zie afb. 9). Ook aan de andere kant van de opgraving zijn spiekers gevonden in het urnenveld deze liggen meer dan 100 meter van de boerderijen af.

Afbeelding 9. Mierlo-Hout urnenveld met spekers direct op het urnenveld (Gerritsen 2003, 130; naar Tol 1999, 94).

We moeten hierbij wel de mogelijkheid openhouden dat deze in de buurt liggen van een andere nederzetting die nu niet zichtbaar is. Maar ook als dat zo is dan weten we wel dat hier weer geldt dat de spekers direct op het urnenveld liggen, terwijl de boerderijen dus blijkbaar buiten het urnenveld liggen (Tol 1999, 94).

2.1.2 Grafvelden bij urnenvelden

Ook bij de grafvelden kennen we verschillende vormen van hergebruik. In feite kunnen we het hergebruik in vier groepen onderbrengen.

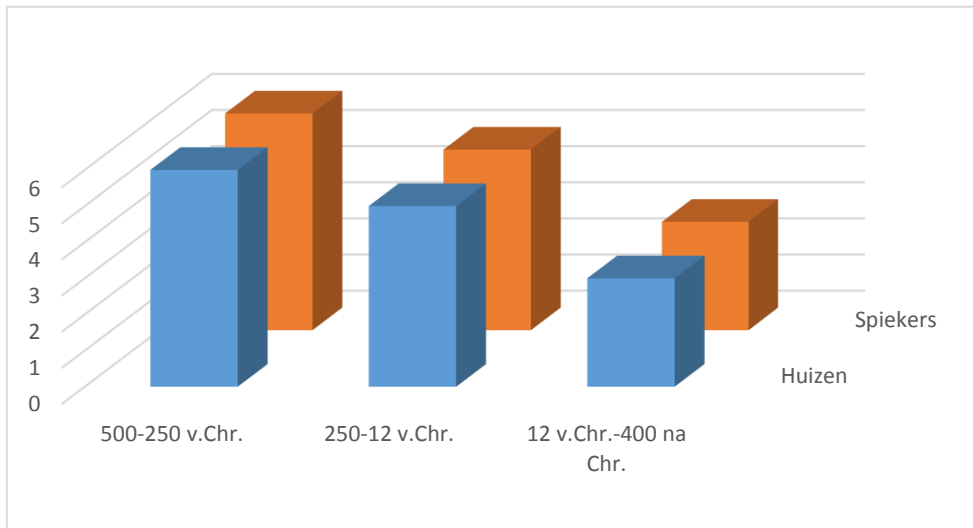
1. Grafvelden die direct op het oudere urnenveld zijn gebouwd. Waarbij het urnenveld dus werd verstoord. Een voorbeeld hiervan is het urnenveld van Esch-Hoogkeiteren (Van den Hurk 1980, 382-386);
2. Grafvelden die aansluiten bij het oudere urnenveld. Zo lijkt het Romeinse grafveld dat bij de Slabroekse Heide is gevonden direct aan te sluiten bij het oudere urnenveld. De graven liggen in een soort openplek waar geen urnenveld graven liggen. Precies tussen de urnenveldgraven op deze open plek lagen de tien Romeinse graven (Van den Broek 2011, 152);
3. Een andere vorm van hergebruik is het bijleggen van Romeinse graven in oudere grafstructuren. Zo is er bij Someren-Waterdael een graf ingegraven in de greppel van een ouder langbed (Kortlang 1999, 187);
4. Een laatste categorie is de uitname van urnenveldgraven. Dit zagen we bij het urnenveld van Esch-Hoogkeiteren. Hier werden, om het Romeinse grafveld aan te leggen, oudere graven verstoord. De graven werden opgegraven, maar vervolgens lijken ze elders op het grafveld weer te zijn herbegraven (Van den Hurk 1980, 382-386).

Vergelijkbare vormen van hergebruik kennen we ook al uit de grafheuvelperiode (2900-1100 voor Chr.). Zo werden grafheuvels ook vaak bij oudere heuvels aangelegd. Ook werden er soms graven in oudere graven aangelegd (Gerritsen 2007, 346; De Vries 2014, 26). Bij de vormen 2. en 3. hebben we te maken met een positieve waardering van het urnenveld. Het urnenveld wordt in feite dan weer als grafveld in gebruik genomen. Bij de andere vormen van hergebruik wordt het oudere urnenveld verstoord om een nieuw grafveld aan te leggen. Hier zouden we dus eerder van het vernietigen van urnenvelden kunnen spreken dan het weer in gebruik nemen hiervan.

2.2 Gebruik en hergebruik van urnenvelden door de tijd heen

2.2.1 Plaatsen van nederzettingen bij urnenvelden door de tijd heen

Wanneer we kijken naar de ontwikkeling van het hergebruik van urnenvelden als nederzettingsterrein, dan zien we dat dit door de tijd heen afneemt (zie afb. 6). Het hergebruik van urnenvelden als nederzettingsterrein komt vooral voor in de Midden- en Late IJzertijd en minder in de Romeinse tijd. In de Midden- en Late IJzertijd lijkt hergebruik van urnenvelden als nederzettingsterrein op basis van deze data vaak voor te komen (zie afb. 10). Dit kunnen we vervolgens toetsen aan de data die Gerritsen heeft verzameld. In zijn proefschrift staat namelijk een overzicht met Midden- en Late IJzertijd boerderijen in het Maas-Demer-Schelde gebied. Wanneer we alleen de vindplaatsen nemen die liggen op de zandgronden van Noord-Brabant en Limburg zien we dat er negen nederzettingen met boerderijen uit de Midden-IJzertijd en het begin van de Late IJzertijd in het onderzoeksgebied liggen. Daarbij komen elf nederzettingen uit de Late IJzertijd, met een uitloop in het begin van de Romeinse tijd (Gerritsen 2003, 50, 53). Bij vier van de negen Midden-IJzertijd vindplaatsen waar boerderijen zijn gevonden kunnen we vaststellen dat ze liggen bij een ouder urnenveld. Voor de late IJzertijd vindplaatsen gaat het om drie nederzettingen die liggen bij een ouder urnenveld. In de Romeinse tijd kennen we 33 nederzettingen in het onderzoeksgebied (Jansen en Fokkens 2010, 79). Wanneer we van de veertien onderzochte vindplaatsen uitgaan zouden er vijf hiervan aansluiten bij een ouder urnenveld. Hierbij gaat het echter in één geval alleen om nederzettingsafval dat bij het urnenveld is gevonden. In een ander geval gaat het slechts om een paar losse paalsporen, dus ook daarvan is het moeilijk vast te stellen dat het om een echte nederzetting gaat. Slechts van drie vindplaatsen kan dus met zekerheid worden gesteld dat er een Romeinse nederzetting lag bij het urnenveld.

Afbeelding 10. Verdeling nederzettingssporen bij urnenvelden door de tijd heen.

Wanneer we de percentages van de nederzettingen die gelegen zijn bij een ouder urnenveld bekijken door de tijd heen zien we een duidelijke afname (zie tab. 3). In de Midden-IJzertijd ligt bijna de helft van de nederzettingen bij een ouder urnenveld. In de Late IJzertijd is dit nog slechts een kwart. In de Romeinse tijd ligt nog geen 10% van de nederzettingen bij een ouder urnenveld. Hierbij moet wel gesteld worden dat niet alle 33 Romeinse nederzettingen apart zijn onderzocht. Het werkelijke aantal ligt dus mogelijk iets hoger. In ieder geval is een duidelijke afname van het hergebruik van urnenvelden als nederzettingsterrein door de tijd heen te zien.

Tabel 3. Percentages nederzettingen die gelegen zijn bij een ouder urnenveld.

	Midden-IJzertijd	Late IJzertijd	Romeinse tijd
Percentage hergebruik	44%	27%	9%

2.2.2 Plaatsen van grafvelden bij urnenvelden door de tijd heen

We zagen dat bij het overzicht het aantal urnenvelden dat in de Midden- en Late IJzertijd werd hergebruikt lager lag dan in de Romeinse tijd. Deze studie kunnen we aanvullen met de data uit het proefschrift van Gerritsen. Uit deze studie blijkt dat er in totaal 234 urnenvelden zijn op de zandgronden van Noord-Brabant en Limburg. Daarnaast zijn er nog eens elf urnenvelden uit de Lössgronden van Limburg (Gerritsen 2003, 293-298). Uit de Midden- en Late IJzertijd (uit de periode 400-100 voor Chr.) zijn slechts vijftien grafvelden bekend van de

zandgronden van Noord-Brabant en Limburg (Gerritsen 2003, 133). Van dit overzicht sluiten twee grafvelden aan bij een ouder urnenveld (Gerritsen 2003, 293-298). We hebben natuurlijk te maken met zeer kleine aantallen in vergelijking met de grafvelden uit de Romeinse tijd. Wel zien we dat er dus ook in deze periode graven aansluiten bij oudere urnenvelden. Hier gaat het om zo'n 13% van de grafvelden die aansluiten bij een ouder urnenveld (zie tab. 4). Bij de veertien vindplaatsen die hier onderzocht zijn komt hergebruik in de Midden- en Late IJzertijd zelfs in zes gevallen voor. Wel moet worden gesteld dat hierbij hergebruik is genomen uit de periode 500-12 voor Chr. en niet de periode 400-100 voor Chr. Mogelijk moeten we sommige van de graven uit de Midden-IJzertijd niet zien als een vorm van hergebruik, maar als een laat gebruik van het urnenveld. In ieder geval ligt het hergebruik in de Midden- en Late IJzertijd hoger dan in eerste instantie verwacht kon worden op basis van de publicaties van Fontijn en Roymans (Fontijn 1995; Roymans 1996). Om een beter beeld te krijgen van het hergebruik in deze periode zou het databestand van grafvelden uit de periode Midden en Late IJzertijd aangevuld moeten worden met recente opgravingen. Het huidige databestand is nog te klein om precieze uitspraken te doen.

Tabel 4. Percentages grafvelden die gelegen zijn bij een ouder urnenveld.

	Midden- en Late IJzertijd	Romeinse tijd
Percentage hergebruik	13,3%	5,4%

In ieder geval lijkt het in de Midden- en Late IJzertijd gebruikelijker te zijn om aan te sluiten bij oudere urnenvelden dan in de Romeinse tijd.

In afbeelding 6. is te zien dat in de Midden- en Late IJzertijd het hergebruik als grafveld niet overheersend was. Op basis van de publicatie van Roymans uit 1995 zouden we kunnen veronderstellen dat in de Romeinse tijd het hergebruik van urnenvelden als grafveld vaker voorkomt dan in de Midden- en Late IJzertijd. In het Maas-Demer-Schelde gebied waren er toen achttien Romeinse grafvelden bekend. Hiervan werd de helft, een negental vindplaatsen, geassocieerd met een ouder urnenveld (Roymans 1995, 24). Hiddink heeft in 2003 een studie gedaan naar grafvelden uit de Romeinse tijd in het Maas-Demer-Schelde gebied. In deze studie komen 311 Romeinse grafvelden voor die in Noord-Brabant en Limburg zijn gevonden. Een aanzienlijk hoger aantal dan het aantal grafvelden dat bekend

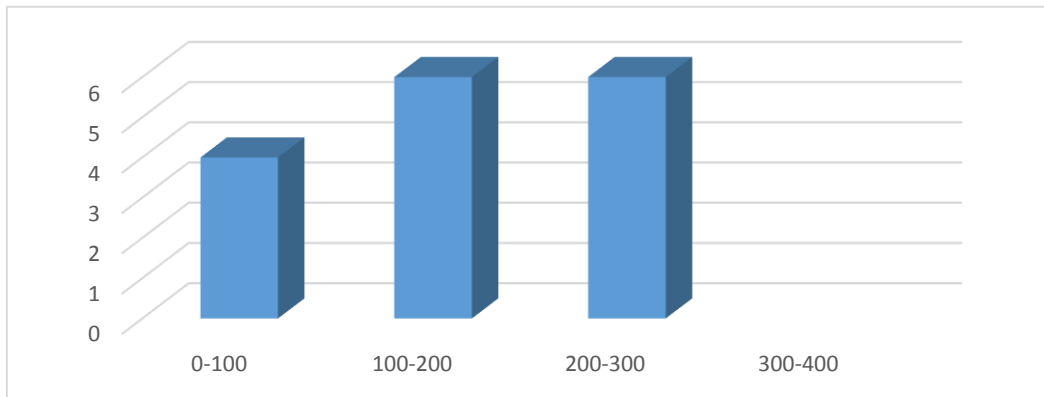
was in 1995. Van deze 311 grafvelden sluiten er slechts zeventien aan bij oudere urnenvelden. Het gaat hier voor een groot deel om dezelfde urnenvelden die Roymans al had geïdentificeerd in 1995, maar deze worden aangevuld met nieuwe voorbeelden zoals Weert-Kampershoek (Hiddink 2003, 67-75). We kunnen dus stellen dat minder dan 6% van de Romeinse grafvelden aansluit bij een ouder urnenveld. Bij deze berekeningen zijn overigens de lössgronden van Limburg ook meegenomen. Wanneer deze niet meegerekend worden gaat het om vijftien vindplaatsen. Dan moeten echter ook de Romeinse grafvelden van de lössgronden niet worden meegeteld. Voor deze berekening zijn deze vindplaatsen nu ook meegenomen. We moeten uiteraard wel erkennen dat veel van de 311 opgravingen geen grootschalige opgravingen zijn geweest. We kunnen dus niet uitsluiten dat de andere grafvelden *niet* bij een urnenveld lagen (Hiddink 2003, 47). Omdat we dit nu niet weten, zullen we uitgaan van de bekende data. maar we zullen hierbij wel in het hoofd houden dat dit aantal natuurlijk hoger zou kunnen liggen. Maar het hergebruik lijkt wel minder vaak voor te komen in de Romeinse tijd dan in eerste instantie te verwachten was. Hergebruik van urnenvelden als grafveld lijkt relatief gezien zelfs vaker voor te komen in de Midden- en Late IJzertijd. De data over dit hergebruik in de Midden- en Late IJzertijd zijn echter erg beperkt en het is niet zeker dat deze data echt representatief zijn, aangezien deze conclusie slechts is getrokken op basis van twee urnenvelden die zijn hergebruikt in deze Midden- en Late IJzertijd. Deze data kunnen echter wel enigszins aangevuld worden met het onderzoek van deze scriptie. Van de veertien onderzochte vindplaatsen blijken er namelijk zes graven te bevatten uit de Midden- en Late IJzertijd. Het gaat om de volgende zes vindplaatsen.

1. Breda: 22 graven uit de Midden- en Late IJzertijd
(Berkvens en Kooistra 2004, 192-193);
2. Cuijk Heeswijkse Kampen: urnenveld met graven uit de Late IJzertijd en de Romeinse tijd (Gerritsen 2003, 294; Hiddink 2003, 67; Van der Velde *et al.* 2009, 195);
3. Mierlo-Hout: urnenveld met graven uit de Late IJzertijd en de Romeinse tijd (Gerritsen 2003, 129-130; Tol 1999, 92);
4. Oss-IJsselstraat: urnenveld met een drietal graven uit de Midden-IJzertijd (Wesselingh 1993, 115-131);
5. Someren-Waterdael: een urnenveld met drie crematiegraven uit de Midden- en Late IJzertijd (Gerritsen 2003, 50, 89; Kortlang 1999, 187);

6. Weert Kampershoek: een urnenveld met twee graven uit de Midden- en Late IJzertijd (Hiddink en de Boer 2006, 8-15).

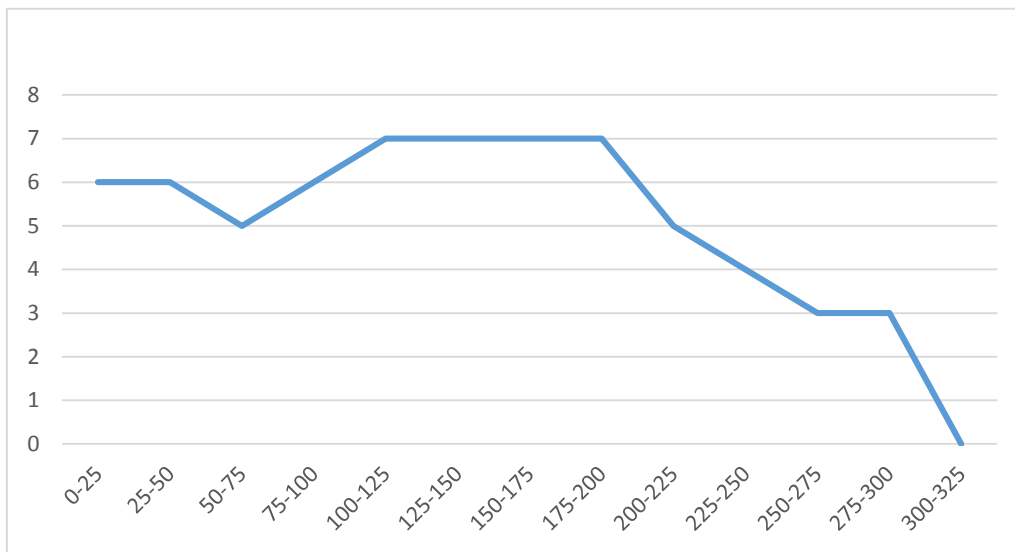
Een zestal vindplaatsen is natuurlijk nog steeds een beperkte dataset, maar we zien wel dat deze manier van hergebruik in de Midden- en Late IJzertijd vaker voorkomt dan verondersteld werd op basis van de publicaties van Roymans, Fontijn en Gerritsen (Roymans 1995; Fontijn 1996; Gerritsen 2007, 349). Toch moet wel ook gesteld worden dat de dateringen van veel van deze graven onduidelijk is. Als de graven qua datering aansluiten bij het urnenveld, dan kunnen we ze zien als een uitloop van het gebruik van het urnenveld. Dan gaat het dus niet om een echte vorm van hergebruik (Van Beek en Mulder 2014, 310). Ook moeten we stellen dat het hier telkens om een beperkt aantal graven gaat. Meestal gaat het om minder dan tien graven uit deze periode. Alleen in Breda zijn meer dan twintig graven gevonden. Het gaat dus om veel kleinere aantallen graven dan bij de Romeinse grafvelden, zoals bijvoorbeeld het grafveld van Echt Diergaarde waar tientallen graven werden bijgezet (Hiddink 2003, 67).

Omdat we uit deze Romeinse grafvelden vaak meer en beter gedateerde graven hebben dan uit de Midden- en Late IJzertijd, kunnen we de Romeinse grafvelden nader bekijken. Van de veertien vindplaatsen die zijn onderzocht, zijn de Romeinse grafvelden die specifiek gedateerd konden worden op een rijtje gezet. Hiervan is per eeuw bekeken hoe vaak het hergebruik voorkomt. Het lijkt erop dat hergebruik van urnenvelden vooral voorkomt in de Midden Romeinse tijd. De 2^e- en 3^e-eeuw. Maar ook in de eerste eeuw komt het regelmatig voor. In het overzicht zijn geen Romeinse grafvelden uit de 4^e-eeuw aanwezig die bij een ouder urnenveld liggen (zie afb. 11). Ook in het overzicht van Hiddink staan geen Romeinse graven uit de 4^e-eeuw die bij een urnenveld liggen. Slechts een grafveld dateerde mogelijk uit de laat Romeinse tijd. Hiddink stelt echter dat deze datering onzeker is en dat sommige vondsten eerder duiden op een datering in de midden Romeinse tijd (Hiddink 2003, 67-69).

Afbeelding 11. Romeinse grafvelden bij urnenvelden per eeuw.

Wanneer het bovengenoemde chronologische overzicht klopt kunnen we dus stellen dat het hergebruik van urnenvelden als grafveld stopt in de 4^e-eeuw na Chr. Volgens Roymans kennen we ook geen Merovingisch hergebruik van urnenvelden als grafveld. Op basis van deze data kunnen we het stoppen van het hergebruiken van urnenvelden dus al in de 4^e-eeuw na Chr. plaatsen. Echter moeten we hier ook bij opmerken dat het Maas-Demer-Schelde gebied in deze periode ook een sterke terugloop kent in de populatie (Roymans 1995, 9). Hiddink stelt zelfs dat het Maas-Demer-Schelde gebied na 250 na Chr. vrijwel geheel ontvolkt raakt (Hiddink 2003, 5). Om deze ontwikkeling nog beter te kunnen volgen, is het overzicht in een grafiek geplaatst hier is per 25 jaar geteld hoeveel grafvelden aansluiten bij een ouder urnenveld. Alleen gedateerde grafvelden zijn meegenomen. Wanneer de datering niet nader is bepaald dan bijvoorbeeld 2^e-eeuw na Chr., dan is de gehele 2^e-eeuw na Chr. meegeteld in de grafiek als gebruiksperiode. De grafiek geeft het hergebruik van de veertien onderzochte vindplaatsen weer, aangevuld met de data uit het overzicht van Hiddink (2003, 67-69).

Afbeelding 12. Grafiek hergebruik urnenvelden als grafveld in de Romeinse tijd.

De grafiek laat duidelijk een ontwikkeling zien van het hergebruik van urnenvelden in de Romeinse tijd (zie afb. 12). Het hergebruik komt vaak voor in de 1^e-eeuw na Chr. Vervolgens zien we duidelijk een piek in de 2^e-eeuw na Chr. In de derde eeuw na Chr. zien we een daling van het aantal urnenvelden dat wordt hergebruikt. Hierbij moet overigens gesteld worden dat de drie vindplaatsen die dateren tussen 250 en 300 na Chr. niet nader zijn gedateerd dan de 3^e-eeuw na Chr. De grafiek bevestigt dus in grote lijnen het beeld van de ontvolking van het Maas-Demer-Schelde gebied in de periode na 250 na Chr.

2.3 Gebruik en hergebruik in andere regio's

In deze paragraaf zal op basis van recent onderzoek in Noord Nederland, Westfalen en de zandgronden van Vlaanderen vergeleken worden met het hergebruik zoals ik dit in paragraaf 2.1 heb vastgesteld. Eerst zal de casestudy van Noordbarge die in de recente Metaaltijden 2 bundel is gepubliceerd besproken worden (Arnoldussen en Albers 2015). Daarna zullen drie vindplaatsen in Westfalen waar hergebruik van prehistorische grafvelden in de IJzertijd voorkomt aan bod komen. Als laatste zal een vergelijkbaar regionaal onderzoek bespreken dat in 2014 is gepubliceerd over het hergebruik van urnenvelden in Vlaanderen (Van Beek en Mulder 2014). De vindplaatsen in Noordbarge en Westfalen liggen geografisch gezien in een ander gebied dan de Zuid-Nederlandse zandgronden. Het is dus goed mogelijk dat we hier juist een ander beeld zien van het hergebruik. Vlaanderen ligt juist wel in dezelfde regio, het

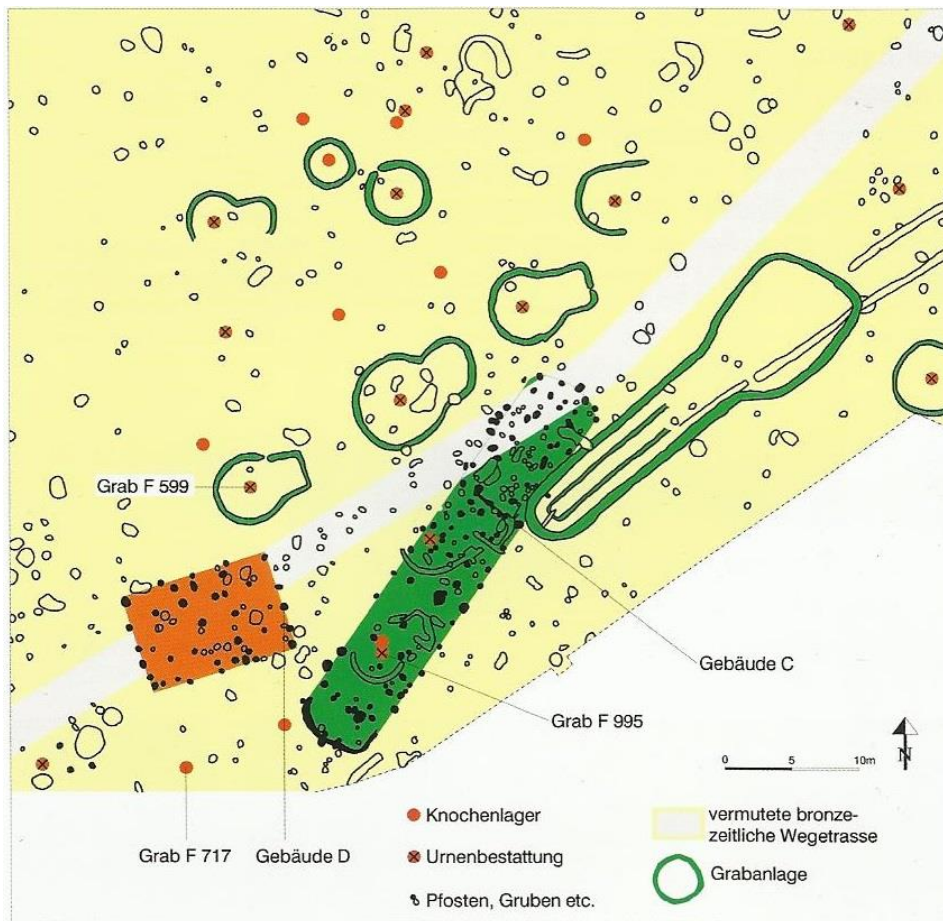
Maas-Demer-Schelde gebied, hier verwachten we dus vooral vergelijkbare vormen van hergebruik aan te treffen.

2.3.1 Noordbarge

In Noordbarge (Drenthe) is een urnenveld gevonden dat dateert uit de Late Bronstijd en de Vroege IJzertijd. De laatste graven dateren mogelijk nog uit de Midden-IJzertijd, maar al snel raakt het urnenveld buiten gebruik. In de Midden-/ Late IJzertijd zien we echter dat het urnenveld in gebruik wordt genomen als een nederzettingsterrein. Dit gebruik gaat door tot ongeveer de eerste eeuw na Chr. Hier zien we dus een duidelijke verandering van het gebruik van het urnenveld naar het nederzettingsgebruik in deze latere periode (Arnoldussen en Albers 2015, 153-163). Dit is dus vergelijkbaar met het gebruik dat we kennen van vindplaatsen in Zuid-Nederland zoals Haps, Hilvarenbeek en Oss-IJsselstraat (Verwers 1972; Verwers en Bakels 1975; Wesselingh 1993). Het lijkt er dus inderdaad op dat het opgeven van de scheiding tussen de oudere urnenvelden en nederzettingen in Noord Nederland ook plaatsvindt in de Midden-IJzertijd. De vindplaats van Noordbarge laat zien dat we met een wijdverspreide ideologische verandering te maken hebben in de Midden-IJzertijd (Arnoldussen en Albers 2015, 163-164). Dit sluit aan bij de data vanuit de zandgronden van Zuid-Nederland. We hadden namelijk al vastgesteld dat hier 44% van de Midden-IJzertijd nederzettingen aansloot bij een ouder urnenveld. Het gebruik, dat doorloopt in de eerste eeuw na Chr., kunnen we het beste zien als een uitloop van de Late IJzertijd bewoning. Het gaat hier niet echt om een vorm van (her)gebruik in de Romeinse tijd. Dit gebied ligt immers buiten het Romeinse Rijk, dus in deze periode spreken we dan nog van de IJzertijd.

2.3.2 Westfalen (Duitsland)

In Olfen-Kökelsum bij Münster (Duitsland) is tussen 2008 en 2010 een urnenveld uit de Late Bronstijd opgegraven. Hier zijn 24 graven gevonden die, voor zover ze gedateerd zijn, dateren in de Late Bronstijd. Bij het grafveld zijn echter ook structuren gevonden uit andere perioden. Zo ligt er een Late IJzertijd boerderij uit de 2^e-eeuw voor Chr. bij het urnenveld (zie afb. 13). Verder zijn er nog veel andere paalsporen gevonden waarvan het niet direct duidelijk is of het hier ook structuren betreft en uit welke periode ze precies stammen (Gaffreya 2012b, 70-73).

Afbeelding 13. Vlaktekening Olfen-Kökelsum met graven en “Gebäude D” dat dateert uit de Late IJzertijd (Gaffrey 2012b, 70).

Ook op andere plaatsen in de regio komt dergelijk (her)gebruik van oudere grafvelden in latere perioden voor. In de gemeente Steinfurt is een urnenveld opgegraven met een grafveld dat in de Late Bronstijd en de Vroege IJzertijd dateert. Het grafveld is voor het eerst onderzocht in 1993. In 2011 heeft een nieuwe campagne nieuwe graven opgeleverd. Hierbij is een graf uit de Late Bronstijd gevonden. Er is echter ook een graf gevonden dat, qua typologie van de grafstructuur en de urn die hier gevonden is, dateert in de Midden-IJzertijd (Gaffrey 2012a, 63-66). Een laatste opgraving heeft niet te maken met een urnenveld, maar deze is wel relevant omdat het gaat om een vergelijkbare vorm van (her)gebruik van prehistorische grafvelden. Tijdens opgravingen in 2012 in Münster is een grafheuvel gevonden uit het Laat-Neolithicum of de Vroege Bronstijd. Deze heuvel wordt doorsneden door paalsporen uit de IJzertijd. Ook liggen er spiekerstructuren vlak bij de grafheuvel (Fischer 2014, 64-66).

De vindplaatsen in Drenthe en in het gebied rondom Münster laten zien dat (her)gebruik van urnenvelden wijd verspreid is. Ook buiten het Maas-Demer-Schelde gebied worden urnenvelden (her)gebruikt in de IJzertijd. De vindplaatsen die hier zijn onderzocht, kennen allemaal hergebruik uit de IJzertijd. Het zou ook interessant zijn om het (her)gebruik in dit gebied te bekijken in de Romeinse tijd. Vooral omdat dit gebied dan buiten het Romeinse Rijk ligt en we hier dus een andere ontwikkeling verwachten dan in het Maas-Demer-Schelde gebied. De vindplaats Noordbarge kent overigens nog wel nederzettingssporen uit de 1^e- eeuw na Chr. Maar voor dit gebied kunnen we hier waarschijnlijk spreken van een overgangperiode. Het gaat dan dus niet echt om hergebruik in de Romeinse tijd, maar om een uitloop van het al bestaande hergebruik uit de Late IJzertijd.

2.3.3 Vlaanderen (België)

In 2014 is een regionaal onderzoek gepubliceerd naar het (her)gebruik van urnenvelden in Vlaanderen. Deze regio vormt het zuidelijke deel van het Maas-Demers-Schelde gebied. Omdat dit geografisch en cultureel gezien in deze periode vermoedelijk vergelijkbaar was met de zandgronden van Zuid-Nederland, is de verwachting dat we hier een vergelijkbaar soort hergebruik zullen aantreffen. In deze studie zijn uit de periode Midden- en Late IJzertijd verschillende vormen van hergebruik geïdentificeerd. Zo zien we bij verschillende vindplaatsen in Vlaanderen gebruik van de oudere urnenvelden als grafvelden. Ook zien we net zoals in Zuid-Nederland dat de urnenvelden regelmatig worden hergebruikt als nederzettingsterrein. Uit de Romeinse tijd kennen we weer veel hergebruik van de urnenvelden als grafveld (Van Beek en Mulder 2014, 300, 310). Een gebruik dat we ook uit Zuid-Nederland kennen van vindplaatsen zoals bijvoorbeeld Heesch (Van Beek 2004). Ook zien we dat urnenvelden ook in de Romeinse tijd weer worden herbouwd. Verassend is dat er ook voorbeelden zijn waarbij urnenvelden in de Merovingische periode nog worden hergebruikt als grafveld. Anders dan werd verwacht, loopt het hergebruik van urnenvelden dus door tot in de Vroege Middeleeuwen (Van Beek en Mulder 2014, 311). Voor zowel de Midden- en Late IJzertijd als de Romeinse tijd zien we een complexer beeld van hergebruik dan in eerste instantie was verondersteld op basis van eerder onderzoek. Het patroon dat was verwacht, blijft overeind maar er lijkt een grote diversiteit aan opties te zijn geweest voor vormen van hergebruik (Van Beek en Mulder 2014, 317). Een belangrijke conclusie die

in dit onderzoek wordt getrokken is dat er geen aanwijzingen zijn dat grafheuvels en urnenvelden werden gezien als verschillende fenomenen in latere perioden. In deze scriptie wordt alleen het hergebruik van urnenvelden onderzocht, maar we kunnen dus verwachten dat mensen in de IJzertijd en Romeinse tijd geen onderscheid maakten tussen urnenvelden en grafheuvels (Van Beek en Mulder 2014, 316). Voor vervolgonderzoek zou het hergebruik van grafheuvel terreinen dus ook betrokken kunnen worden bij het onderzoek naar hergebruik in deze perioden. Dit werd ook al kort aangestipt bij het onderzoek in Westfalen waar een grafheuvel in de IJzertijd werd overbouwd (Fischer 2014, 64-66). Maar ook in Brabant en Limburg is dit een bekend fenomeen. Bij het urnenveld van Mierlo-Hout, dat werd hergebruikt in deze perioden, ligt bijvoorbeeld ook een grafheuvel uit de Midden-Bronstijd (Hiddink 2003, 69). Voor verder onderzoek is het dus aan te bevelen om het hergebruik van urnenvelden te combineren met het onderzoek naar hergebruik van grafheuvellandschappen.

3 Betekenis van het (her)gebruik van urnenvelden

Het (her)gebruik van urnenvelden kent twee vormen: hergebruik als grafveld en gebruik als nederzetting. In de IJzertijd domineert het gebruik van urnenvelden als nederzettingsterrein. Dit neemt door de tijd heen af en komt in de Romeinse tijd nog sporadisch voor. In de Romeinse tijd worden urnenvelden met name hergebruikt als grafveld. Procentueel komt dit echter minder voor dan in de Midden- en Late IJzertijd.¹ Hergebruik van urnenvelden als grafveld in de Romeinse tijd lijkt op te houden in de 4^e-eeuw na Chr. Mogelijk houdt het zelfs al eerder op, rond 250 na Chr. In het gebruik van urnenvelden als nederzettingsterrein zien we een verschil in het voorkomen van bepaalde structuren. Boerderijen worden met name bij of naast een ouder urnenveld geplaatst terwijl spiekers vaker ‘op’ het oude urnenveld, letterlijk tussen de graven, worden aangelegd.² In dit hoofdstuk worden verklaringen aangedragen voor de waargenomen vormen van (her)gebruik en de veranderingen daarin in de loop van de tijd.

3.1 Verklaringen voor het gebruik en hergebruik van urnenvelden

In deze paragraaf zullen verklaringen worden aangedragen voor de verschillende vormen van gebruik en hergebruik van urnenvelden die we hebben vastgesteld.

3.1.1 Het voorkomen van vierpalige structuren – spiekers?

Uit de veertien onderzochte vindplaatsen blijkt dat vierpalige structuren - spiekers - vaker ‘op’ een oud urnenveld werden geplaatst dan boerderijen. De boerderijen lijken over het algemeen op enige afstand te liggen. Het lijkt er zelfs op dat in sommige gevallen spiekers bewust de oriëntatie volgen van oudere grafstructuren. Dit zien we bijvoorbeeld bij de opgravingen van Hilvarenbeek - Laag-Spul (zie afb. 6) Daarbij lijkt het waarschijnlijk dat, in sommige gevallen, men bewust spiekers met een bepaald doel ‘op’ het oudere urnenveld heeft geplaatst. Voordat we verder ingaan op deze theorie moeten we eerst vaststellen of we inderdaad met spiekers in de betekenis van structuur bedoeld voor graanopslag te maken hebben.

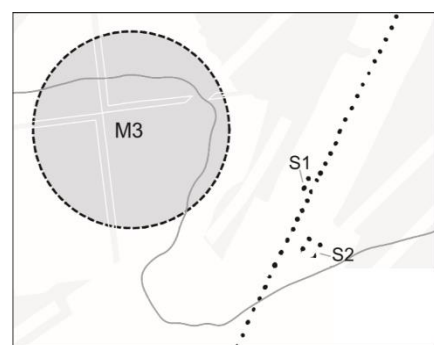
¹ Waarbij zij aangetekend dat we uit deze eerdere perioden een zeer beperkte dataset hebben.

² Het gaat zowel om sporen die tussen de oude graven liggen als om sporen die oudere structuren oversnijden.

De structuren die archeologen als spiekers interpreteren herkennen we als een vierkante of rechthoekige cluster van vier (soms zes, acht of negen) palen. Gelukkig hebben we van een aantal vindplaatsen botanische monsters die uitsluitsel kunnen geven over de functie van deze mogelijke graanspiekers. Gerritsen geeft een overzicht van vindplaatsen waar verbrand graan is gevonden. Bijvoorbeeld in Someren zijn in paalgaten van meerdere spiekers concentraties verbrand graan gevonden (Gerritsen 2003, 91). Op basis hiervan kunnen we concluderen dat we daadwerkelijk met een afgebrande graanspieker te maken hebben. In dit geval dus bij een van de vindplaatsen die bij een ouder urnenveld ligt. De data van één opgraving is natuurlijk beperkt, maar het overzicht van Gerritsen laat wel voor andere vindplaatsen, die weliswaar niet bij een urnenveld liggen, zien dat deze functie van deze vierpalen structuren wel wijdverspreid is binnen het onderzoeksgebied. Zo is er ook verbrand graan gevonden in de paalgaten van een dergelijke vierpalenstructuur in Oss-Schalkskamp (Gerritsen 2003, 91). Gerritsen stelt wel dat de spiekers ook voor de opslag van ander voedsel gebruikt kunnen zijn. Het is in ieder geval vrijwel zeker dat het hier om opslagplaatsen voor voedsel gaat (Gerritsen 2003, 71-73).

3.1.2 Doden- en vruchtbaarheidscultus?

Een dergelijke relatie tussen spiekers en een ouder prehistorisch grafveld kennen we in Nederland ook van de vindplaats Oss-Zevenbergen. Hier is een serie spiekerstructuren gevonden die achter elkaar liggen. Fokkens suggereert dat deze structuren bedoeld waren voor de opslag van graan. Hij stelt dat deze graanspiekers bewust op een ouder grafveld geplaatst om vruchtbaarheid te bevorderen. Hij wijst hierbij naar het feit dat we in etnografische bronnen vaak een verwevenheid aantreffen tussen de dodencultus en de vruchtbaarheidscultus (Fokkens 2013, 150-152). De vindplaats bij Oss-Zevenbergen verschilt wel enigszins

Afbeelding 14. Twee vierpalige structuren in Oss-Zevenbergen bij een grafheuvel langs een palerij (naar Fokkens 2013, 151).

van de vindplaatsen die hier bediscussieerd worden. In Oss-Zevenbergen hebben we te maken met een rij spiekers, of een palerij met daarop aansluitend spiekerstructuren (zie

afb. 14). Dit geldt ook voor andere voorbeelden die Fokkens aandraagt, zoals de spiekers bij Westerholt en Hüsbeij. We hebben hier geen andere nederzettingstructuren, zoals bijvoorbeeld bij de vindplaatsen van Haps, Hilvarenbeek en Mierlo-Hout (Fokkens 2013, 150-151). Het is dus mogelijk dat we in dit voorbeeld niet echt met nederzettingstructuren te maken hebben. Hoewel de lay-out anders is bij Oss-Zevenbergen hebben we wel, in al deze gevallen, te maken met de bewuste plaatsing van spiekerstructuren binnen een ouder grafveld. In hoeverre dit om een vruchtbaarheidscultus gaat, kunnen we natuurlijk niet vaststellen. Wanneer we echter naar de etnografie kijken zien we inderdaad wel meerdere voorbeelden van een verwevenheid tussen de vruchtbaarheidscultus en de dood. Zo kende de vruchtbaarheidscultus in Scandinavië in de Vroege Middeleeuwen ook een sterke verwevenheid met de dood (Gerds 2006, 157). Ook de oude Griekse mythologie kent een verwevenheid tussen de dood en de vruchtbaarheid. Deze komt onder andere tot uiting in de legende van Adonis. (Håland 2014, 514).³ Ook buiten Europa komen we deze verwevenheid tegen. In Oost-Congo kende de Ntaandu, Mbata en Mpaanguvolken ook een dodencultus die verweven was met de vruchtbaarheidscultus. Hierbij moest de *nkita* vooroudercultus de vruchtbaarheid versterken (Devisch 1993, 180). Het is lastig om een dergelijke vruchtbaarheidscultus ook aan te tonen voor de Nederlandse IJzertijd, maar het concept van een verwevenheid tussen vruchtbaarheid en de dood is in ieder geval niet ondenkbaar. Het is dus goed mogelijk dat het plaatsen van graanopslagplaatsen in een urnenveld ook een dergelijke betekenis heeft gehad.

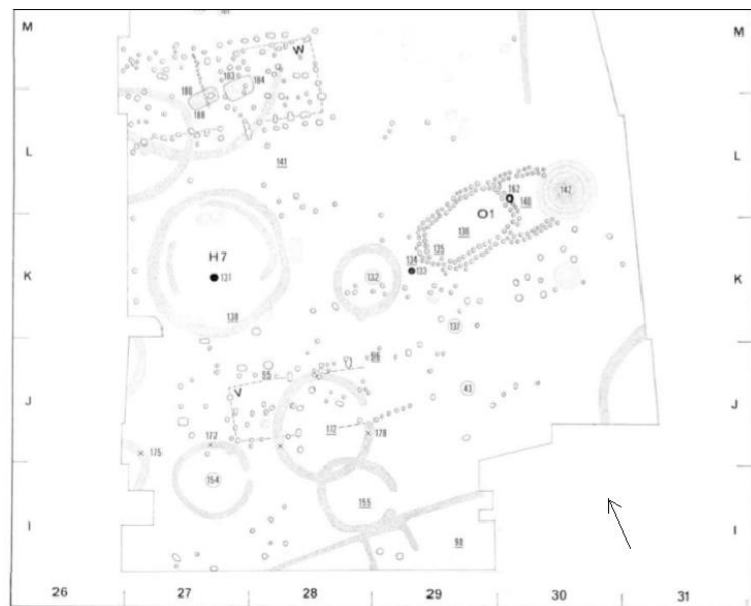
3.1.3 Gebruik van urnenvelden als nederzettingsterrein

Het inrichten van urnenvelden als nederzettingsterrein komt voor in de Midden- en Late IJzertijd en in de Romeinse tijd. Uit dit onderzoek bleek dat in de Midden-IJzertijd 44% van de nederzettingen bij een urnenveld ligt. Urnenvelden werden klaarblijkelijk gezien als een aantrekkelijke locatie voor het plaatsen van nieuwe nederzettingen. Daarbij moet wel worden opgemerkt dat deze locaties ook om andere redenen aantrekkelijk waren voor het plaatsen van nederzettingen. Het landschap waarin de urnenvelden lagen bestond uit

³ Aphrodite, de godin van de liefde, was namelijk verliefd geworden op Adonis. Volgens de mythe zou haar jaloezische minnaar Ares, de god van de oorlog, in de gedaante van een zwijn Adonis hebben vermoord. Aphrodite liet toen uit het bloed van Adonis anemonen opbloeien. Dit zou vanaf dat moment elk jaar opnieuw gebeuren en dit wordt gezien als een voorbeeld van de verwevenheid tussen de dood en de vruchtbaarheidscultus (Houtzager 2005, 30)

heidevelden. Heidelandschappen zijn makkelijker om te vormen tot een nederzettingsterrein dan bijvoorbeeld een bos, gezien je hier bijvoorbeeld geen last hebt van bomen/boomwortels etc. Daarom vormen deze landschappen aantrekkelijke locaties voor het plaatsen van nederzettingen. Het is belangrijk goed in gedachten te houden dat er veel meer urnenvelden dan nederzettingen zijn opgegraven uit de IJzertijd. Dit komt omdat urnenvelden archeologisch beter zichtbaar zijn (Gerritsen 2003, 204). Hierdoor zullen nederzettingen bij urnenvelden sneller worden aangetroffen dan nederzettingen die niet bij urnenvelden liggen. Toch kunnen we wel stellen dat het aantal urnenvelden dat in de Midden-IJzertijd werd gebruikt

als nederzettingsterrein relatief hoog ligt. Veel hoger dan bijvoorbeeld in de Late IJzertijd en de Romeinse tijd, waarvan we meer nederzettingen kennen. We kunnen stellen dat urnenvelden in de Midden-IJzertijd inderdaad werden gezien als een aantrekkelijke locatie voor het bouwen van nederzettingen. Mogelijk hebben we hier te maken met een

Afbeelding 15. Vlaktekening Haps, boerderijen over het urnenveld gebouwd (naar Verwers 1972, 185).

ideologische keuze. Misschien is er sprake van een positieve waardering van urnenvelden, juist ook bij het gebruik als nederzettingsterrein. Dit zal zeker niet voor alle gevallen gelden. In sommige gevallen is er sprake van het overbouwen van een urnenveld voorafgaand aan de inrichting van een nederzetting. Het feit dat er bij het urnenveld van Haps sommige kringgreppels volledig overbouwd worden door boerderijen spreekt een positieve waardering tegen (zie afb. 15). Mogelijk was in deze gevallen het urnenveld, als grafveld, verdwenen uit het collectieve geheugen van de gemeenschap (Verwers 1972, 79). Maar voor andere vindplaatsen, zoals Mierlo-Hout en Hilvarenbeek - Laag-Spul lijkt het idee van deze positieve waardering wel op te gaan. In ieder geval kunnen we stellen dat het hergebruik van urnenvelden als nederzettingsterrein verschillende vormen kent. Soms lijkt het te gaan om hergebruik waarbij het respect voor het oudere urnenveld is verdwenen. Maar in veel

gevallen, zeker in de Midden-IJzertijd, moeten we ook rekening houden met een positieve waardering. Misschien komt deze positieve waardering voort uit het idee dat men in deze periode graag bij de voorouders wilde wonen. Aansluiting zoeken bij oudere voorouders werd al langer erkend als het ging om het aanleggen van nieuwe graven bij urnenvelden, maar het lijkt erop dat dezelfde ideeën ook gelden voor het aanleggen van nederzettingen (Hiddink 2003, 51). Het is ook mogelijk dat urnenvelden op deze manier werden gebruikt bij het ‘claimen’ van land. Deze theorie komen we ook vaak voor in de literatuur over het aansluiten van nieuwe grafvelden die aansluiten bij oudere grafmonumenten en grafvelden (Hiddink 2003, 50-51; Gerritsen 2003, 145).

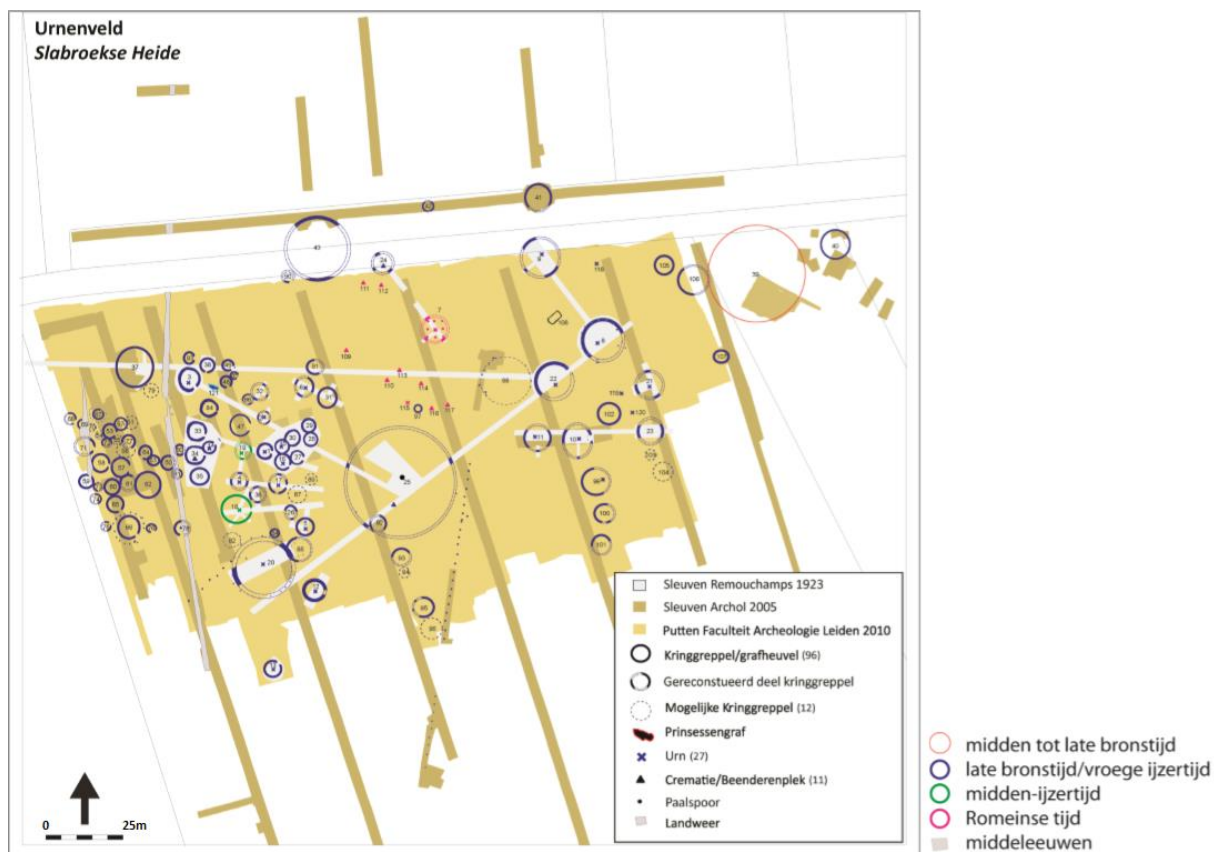
3.1.4 Hergebruik van urnenvelden als grafveld

Het hergebruik van urnenvelden als grafveld komt zowel voor in de Midden- en Late IJzertijd als in de Romeinse tijd. Urnenvelden verdwijnen dus niet uit het grafritueel in de Midden-IJzertijd. In de Midden- en Late IJzertijd ligt nog steeds zo’n 13% van de grafvelden bij een ouder urnenveld (zie tab. 4).⁴ Het hergebruik kunnen we zien als een beperkte voortzetting van een ouder grafritueel, in plaats van hergebruik. Echter werd nu een kleiner deel van de populatie bijgezet bij een oud urnenveld. De “breuk” in de bijzettingstraditie vanaf de Midden- en Late IJzertijd was dus geen volledige breuk (Hessing en Kooi 2005, 650). Het bijzetten van graven in deze periode kunnen we dan ook zien als een beperkte continuïteit van dit bijzettingsritueel⁵, dat we al uit de grafheuvelperiode kennen. Om dit goed in perspectief te kunnen plaatsen is het goed om te kijken naar het hergebruik van grafmonumenten in de voorgaande perioden. In het proefschrift van Gerritsen staat namelijk ook een overzicht van urnenvelden in het Maas-Demer-Schelde gebied die zijn aangelegd bij oudere grafheuvels. In totaal gaat het om twintig van de 234 urnenvelden in Noord-Brabant en Limburg (Gerritsen 2003, 141). Dus zo’n 8,5% van de urnenvelden liggen bij oudere grafheuvels. Hoewel de dataset uit de Midden- en Late IJzertijd zeer beperkt is, kunnen we op basis van deze gegevens wel stellen dat we deze bijzettingstraditie, die al in de urnenveldenperiode bestond, nog steeds doorloopt. De traditie bouwt voor op de grafheuveltraditie van het Laat-Neolithicum en de Bronstijd waarbij grafheuvels soms bij oudere grafheuvels werden gebouwd en soms juist niet (Bourgeois 2013, 206). Bourgeois

⁴ Dit in tegenstelling tot het beeld dat Roymans en Gerritsen (Roymans 1995; Gerritsen 2007, 349).

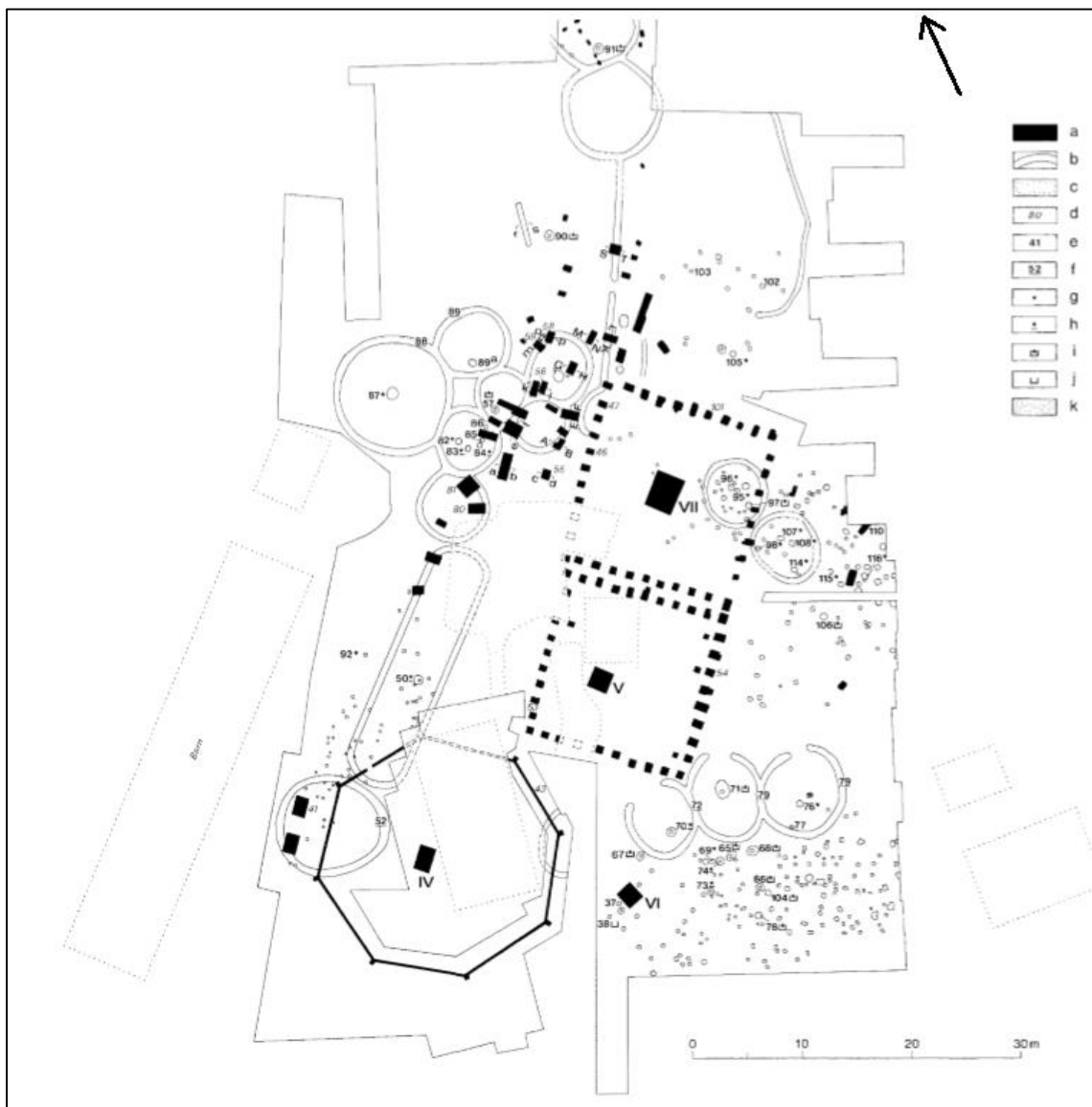
⁵ Het bijzetten van graven bij een ouder grafveld.

stelt dat nieuwe grafheuvels vooral aansloten bij oudere grafheuvels als deze oude grafheuvels nog deel uitmaakten van het collectieve geheugen van de mensen (Bourgeois 2013, 206). Bij deze bijzettingstraditie speelt voor de grafheuvelperiode en de urnenveldenperiode mee dat de monumenten die werden aangelegd, bedoeld waren om zichtbaar te blijven in het landschap. In de herinnering van mensen waren ze dan ook aanwezig als plaatsen waar voorouders begraven lagen (Fokkens 2012, 565-566). We kunnen stellen dat het aanleggen van graven bij een urnenveld een voortzetting is van een lange traditie die al in de urnenveldenperiode en de Bronstijd bestond. Dit kunnen we, in ieder geval voor een deel, doortrekken naar de Midden- en Late IJzertijd en de Romeinse tijd. Zo zien we bijvoorbeeld in Uden dat het urnenveld van de Slabroekse heide in de Romeinse tijd weer in gebruik wordt genomen (zie afb. 16). Ze worden dan nog steeds gezien als *territorial markers*, plaatsen waar voorouders begraven liggen (Hiddink 2003, 50-51). Mogelijk werd hierbij aangesloten, omdat men op deze manier aanspraak kon maken op het land waarin deze urnenvelden lagen. Dit idee komt overeen met de conclusies die Hiddink heeft getrokken over het opnieuw gebruiken van urnenvelden als begraafplaats in de Romeinse tijd (Hiddink 2003, 50-51). Een belangrijke voorwaarde in deze theorie is echter wel dat men in de Midden- en Late IJzertijd nog steeds bekend was met het concept grafmonument. We hadden eerder al vastgesteld dat het grafritueel in de Midden- en Late IJzertijd zich kenmerkt door een afname van monumentaliteit (Hessing en Kooi 2005, 649-650). Toch lijkt het er wel op dat grafmonumenten, weliswaar beperkt, ook nog steeds bestonden in de Midden- en Late IJzertijd. In Apeldoorn zijn bijvoorbeeld twee grafheuvels gevonden die dateren uit de overgangperiode van de Midden- naar de Late IJzertijd (Fontijn 2011, 160). Ook uit de Late IJzertijd kennen we vierkante en rechthoekige grafmonumenten die we in deze categorie kunnen scharen (Creemers en Van Impe 1992, 46). In Emmen is ook een grafheuvel gevonden met daarin een graf uit de Late IJzertijd (Van der Vaart en Amkreutz 2013, 100). Gerritsen stelt ten slotte dat sommige graven uit de periode 400-100 voor Chr. in het Maas-Demer-Schelde gebied nog steeds werden overdekt met een kleine heuvel omgeven van een kringgreppel (Gerritsen 2003, 132). We kunnen dus stellen dat het concept van grafheuvels niet (geheel) verdween aan het eind van de urnenveldenperiode.

Afbeelding 16. Vlaktekening Slabroekse Heide met daarop te zien dat in de Romeinse tijd het grafveld opnieuw in gebruik wordt genomen (Van den Broek 2011, 152).

Er zijn ook voorbeelden waarbij het opnieuw gebruiken van urnenvelden als grafveld juist een vernietiging van het oudere urnenveld teweeg brengt. Zo wordt in Esch-Hoogkeiteren een urnenveld overbouwd met vier Romeinse grafheuvels (Hiddink 2003, 68; Van den Hurk 1980, 382-386; zie afb. 17). Mogelijk was het urnenveld in dit geval verdwenen uit het collectieve geheugen van de gemeenschappen. We moeten hier waarschijnlijk stellen dat het nieuwe grafveld belangrijker werd geacht dan het oude urnenveld.

Afbeelding 17. Vlaktekening Esch-Hoogkeiteren. Duidelijk is te zien dat de Romeinse grafstructuren (zwart) over het urnenveld (grijs) heen liggen (Van den Hurk 1980, 382).

In het geval van Esch-Hoogkeiteren zien we dat dit niet geheel respectloos ging. Het lijkt er namelijk op dat sommige van de crematiegraven die werden aangetroffen opnieuw zijn begraven (Hiddink 2003, 68; Van den Hurk 1980, 382-386). Bij het urnenveld zijn ook nederzettingssporen gevonden. Deze zijn echter niet goed gedateerd, waardoor het lastig is om deze goed te interpreteren (Van den Hurk 1980, 381). We moeten er in ieder geval van uitgaan dat we met meerdere vormen van hergebruik te maken hebben. Soms sluit men bewust aan bij de oudere urnenvelden. Mogelijk staat dit dus in verband met een herwaardering van deze voorouders. Dit was mogelijk een middel om de overledenen een

plaats te geven bij deze voorouders (Hiddink 2003, 50). In andere gevallen moeten de voorouders juist wijken voor de nieuwe graven.

3.1.5 Betekenis van ongebruikte urnenvelden – verlaten en vergeten?

We hadden al gesteld op basis van dit onderzoek dat slechts 22 van de 234 urnenvelden in het onderzoeksgebied worden hergebruikt in de Midden- en/of Late IJzertijd en/of de Romeinse tijd (Gerritsen 2003, 293-298; Hiddink 2003, 67-69). Slechts 9,4% van de urnenvelden wordt dus hergebruikt in latere perioden. Het is lastig te onderzoeken wat dit, archeologisch gezien betekent. Het is immers niet te verwachten dat de gemeenschappen in de Midden- en Late IJzertijd en de Romeinse tijd nog bekend waren met 234 urnenvelden. Het is goed mogelijk dat een deel van deze urnenvelden inmiddels ‘vergeten’ was. Bourgeois wijst erop dat oude grafheuvels mogelijk alleen werden geïncorporeerd binnen nieuwe grafheuvellandschappen wanneer deze oudere heuvels nog deel uitmaakte van het collectieve geheugen van de gemeenschappen. Sommige urnenvelden werden vergeten, maar andere urnenvelden bleven bestaan in de herinnering van de gemeenschappen in het gebied. Het lijkt onderdeel te zijn van een continu proces waarbij vanaf het Laat-Neolithicum oudere dodenlandschappen worden geïncorporeerd in de nieuwe gemeenschappen. We kunnen dit proces het beste begrijpen wanneer we het bekijken op de lange termijn, vanaf de aanleg van de eerste grafheuvels in het Laat-Neolithicum A.

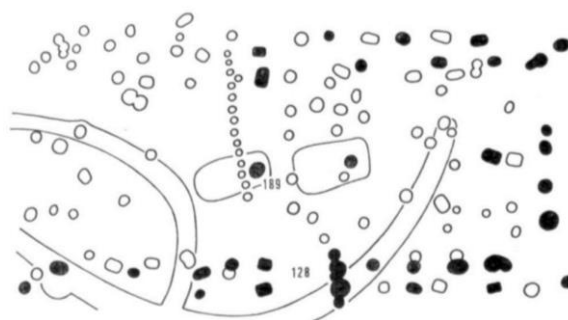
In het Laat-Neolithicum A (2900-2500 voor Chr.) sluit de meerderheid van de nieuwe grafheuvels aan bij oudere heuvels (Bourgeois 2013, 185). In het Laat-Neolithicum B (2500-2000 voor Chr.) neemt dit gebruik af en lijkt het belang van oudere grafheuvels minder groot te zijn (Bourgeois 2013, 185-186). In de Vroege Bronstijd (2000-1800 voor Chr.) is het fenomeen moeilijk te grijpen door de beperkte data, maar het lijkt erop dat oudere grafheuvels worden erkend tijdens het aanleggen van nieuwe heuvels. In de Midden-Bronstijd zien we dat het aansluiten bij oudere heuvels weer veel voorkomt (Bourgeois 2013, 186-187). In de urnenveldenperiode zagen we dat het belang van oudere grafheuvels enigszins afnam, nog zo’n 8,5% van de nieuwe urnenvelden werd aangelegd bij een oudere grafheuvel, uit het Neolithicum of de Vroege of Midden-Bronstijd (Gerritsen 2003, 141). Wel moeten we stellen dat urnenvelden op zich weer geclusterde grafvelden vormen. Het gaat hier dus wel degelijk om heuvels die aansluiten bij oudere heuvels. Vermoedelijk gaat het bij

de urnenvelden echter om heuvels van familie en verwanten waarbij wordt aangesloten terwijl we bij het aansluiten bij grafheuvels eerder kunnen spreken van het aansluiten bij voorouders, die men dus niet persoonlijk gekend hoefde te hebben. Er wordt dus vooral aangesloten bij heuvels van de eigen gemeenschap in de urnenveldenperiode en slechts in beperkte mate wordt er ook aangesloten bij de oudere grafheuvels (die dus met voorouders geassocieerd werden). Na de Vroege IJzertijd zien we een beperkte breuk met de bijzettingstraditie. Urnenvelden worden voor het grootste deel niet meer gebruikt als grafveld. We moeten het (her)gebruik van urnenvelden in de Midden-/ Late IJzertijd en de Romeinse tijd dus zien in het licht van deze schommelende traditie van hergebruik van oudere grafvelden. We kunnen op basis van de huidige data niet achterhalen welke factoren bepaalden welke urnenvelden werden hergebruikt en welke niet. Vermoedelijk speelt de zichtbaarheid van urnenvelden in het landschap hierbij een rol. Het kan ook zijn dat de aanwezigheid van een herinnering aan het oude urnenveld in het collectieve geheugen van de gemeenschap hierbij een rol speelde. Mogelijk werden veel urnenvelden nog wel gebruikt als graasvelden voor het vee, zoals dat al voor de aanleg hiervan gebeurde (Doorenbosch 2013, 225-234). In de meeste gevallen zullen ze echter niet anders worden behandeld dan de heidelandschappen waar geen urnenvelden lagen. De traditie van hergebruik bleef dus in stand tot in de Romeinse tijd (zie paragraaf 3.2.3). Het ging echter slechts door in zeer beperkte mate, in vergelijking met de voorgaande perioden. We moeten het hergebruik dan ook niet overschatten, maar we kunnen in het algemeen niet spreken van een definitieve breuk tot in de Laat Romeinse tijd of de Merovingische periode.

3.2 Veranderend (her)gebruik van urnenvelden door de tijd heen

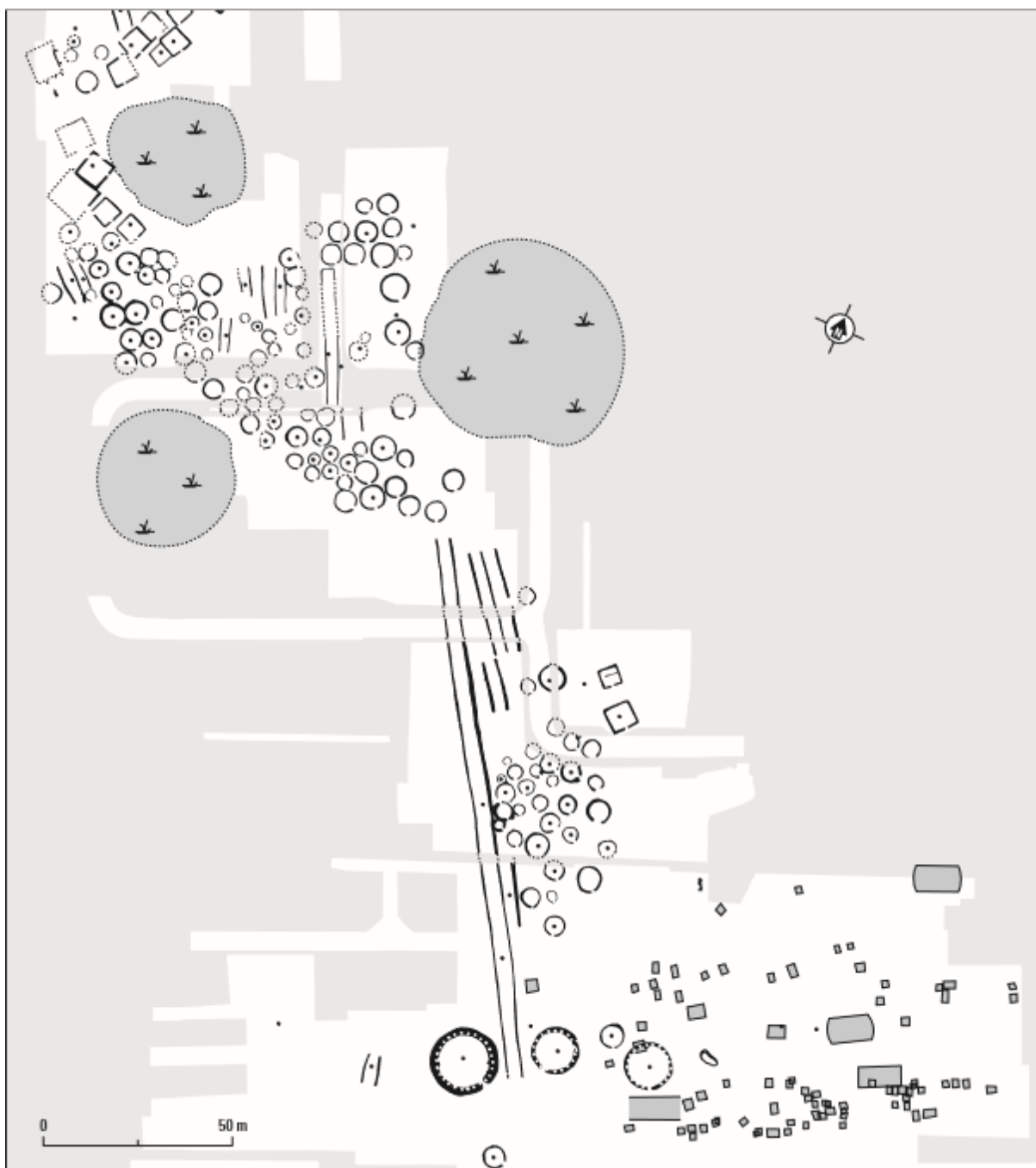
3.2.1 Plaatsing van nederzettingen bij urnenvelden door de tijd heen

Zoals is vastgesteld in dit onderzoek is het aantal nederzettingen dat bij urnenvelden ligt relatief hoog in de Midden-IJzertijd (44%). Dit hoge percentage doet vermoeden dat we hier te maken hebben met een positieve waardering van urnenvelden als locatie voor nederzettingen. Urnenvelden waren een geliefde locatie waren voor het bouwen van nieuwe nederzettingen in deze periode. In sommige gevallen lijkt de aansluiting bij het urnenveld echter niet gepaard te gaan met een “herwaardering” van het urnenveld. Bij Haps zijn sommige kringgreppels uit de urnenvelden periode bijvoorbeeld volledig overbouwd (Verwers 1972, 79; zie afb. 18).

Afbeelding 18. Kringgreppel van het urnenveld van Haps waar in de Midden-IJzertijd een boerderij overheen is gebouwd (Verwers 1972, 79).

Hier lijkt het er dus op dat deze graven ofwel niet meer zichtbaar waren of dat ze geen rol meer speelden als graf in de herinnering van de Midden-IJzertijd gemeenschappen. Het maakt hierbij uit of de nederzetting volledig ‘op’ het urnenveld ligt of dat de nederzetting vooral aansluit ‘bij’ het urnenveld, vaak met uitzondering van de spiekerstructuren. In het eerste geval lijkt het niet direct te gaan om een positieve waardering. Mogelijk was het urnenveld dan niet meer zichtbaar of werd het niet herkend door de latere gemeenschappen. In de andere gevallen lijkt de kans echter wel groot dat men bewust aansloot bij het urnenveld. Dit zien we bijvoorbeeld duidelijk bij het urnenveld van Someren-Waterdael (zie afb. 19).

Afbeelding 19. Someren-Waterdeal. Urnenveld met in het zuiden een Midden-IJzertijd nederzetting die duidelijk aansluit bij het urnenveld zonder dat het urnenveld daadwerkelijk word verstoord, slechts één spieker structuur overlapt een ouder grafmonument.

Het aanleggen van nederzettingen bij urnenvelden neemt door de tijd heen af. In de Late IJzertijd gaat het nog om 27% van de nederzettingen die bij een ouder urnenveld liggen. Mogelijk is er nog steeds sprake van een positieve waardering van urnenvelden als locatiekeuze voor het bouwen van nieuwe nederzettingen. Het belang van urnenvelden als

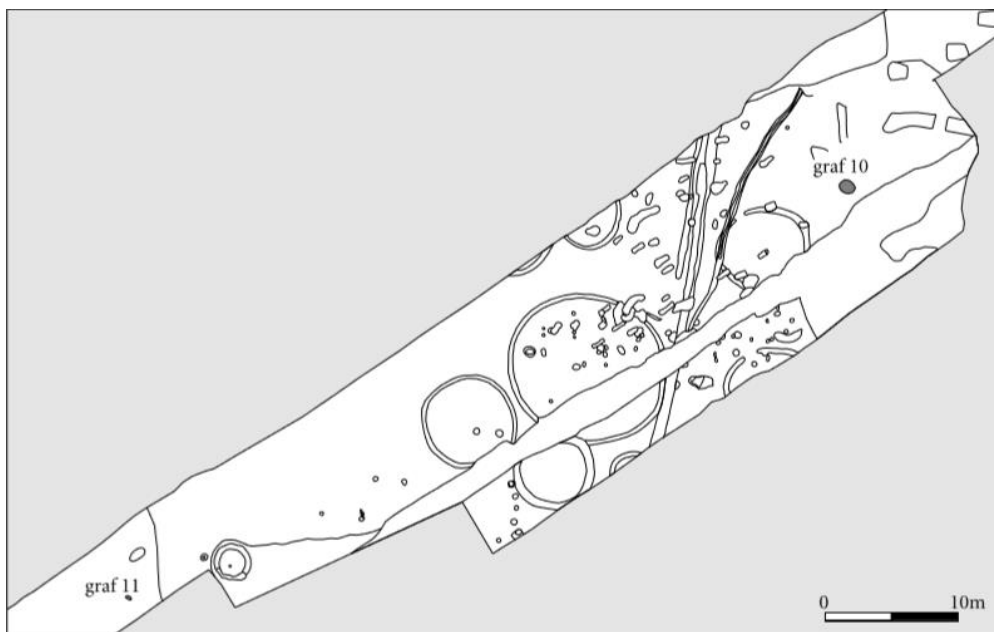
locatiekeuze lijkt echter wel af te nemen. In de Romeinse tijd ligt het aandeel nog lager. In de Romeinse tijd ligt 9% van de nederzettingen 'op' of 'bij' een urnenveld. Er is dus geen sprake van het ontwijken van urnenvelden als locatie voor nederzettingen. Roymans stelde in 1995 nog dat we geen Romeinse nederzettingen kenden die 'over' urnenvelden heen lagen (Roymans 1995, 9). Uit de nieuwe data blijkt dat ook in de Romeinse tijd urnenvelden werden overbouwd. Maar ook voor de Romeinse tijd wil ik opmerken dat we niet per se van een negatieve waardering kunnen spreken, zoals eerder werd gedacht. In Oosterhout ligt de Romeinse nederzetting bijvoorbeeld net buiten het urnenveld (Weekers-Hendriks *et al.* 2012, 148-157). In andere gevallen kunnen we wel echt van het overbouwen van een urnenveld spreken, zoals bijvoorbeeld het urnenveld in Breda dat in de Late IJzertijd en de Romeinse tijd wordt overbouwd (Hoegen 2004, 213-241; Berkvens 2004a, 121). We kunnen dus spreken van verschillende vormen van gebruik van urnenvelden. In sommige gevallen lijken de nederzettingen aan te sluiten bij het urnenveld in andere gevallen gaat het om een daadwerkelijke overbouwing. Beide fenomenen kennen we zowel uit de Midden- en Late IJzertijd als uit de Romeinse tijd. Een belangrijke observatie is in ieder geval dat het gebruik van urnenvelden als nederzettingsterrein door de tijd heen afneemt. Hoewel de Middeleeuwen hier niet zijn onderzocht, kunnen we op basis van het onderzoek van Roymans verwachten dat het aanleggen van nederzettingen op, of in de directe omgeving van, urnenvelden stopt in de Merovingische periode. Pas in de Volle en Late Middeleeuwen zien we deze vorm van gebruik weer terug komen. Het gaat dan echter niet meer om een positieve waardering van urnenvelden (Roymans 1995, 9-12). De heidelandschappen waarin urnenvelden lagen werden in deze perioden ervaren als heidense landschappen (Roymans 1995, 17-18). Er lijkt dus geen sprake te zijn van een positieve waardering te zijn bij deze gebieden. Vaak zullen urnenvelden in deze periode überhaupt vergeten zijn. Hierdoor verdwenen ze vaak onder esdekken die vanaf de Middeleeuwen op grote schaal in het gebied zijn opgeworpen (Gerritsen 2003, 20-21).⁶

3.2.2 Plaatsing van grafvelden bij urnenvelden door de tijd

Op basis van eerder onderzoek door Roymans en Gerritsen werd verwacht dat urnenvelden geen rol speelde in het grafritueel – meer specifiek de locatiekeuze – in de Midden- en Late

⁶ Esdekken zijn bemeste akkergronden die d.m.v. plaggen bemesting boven het maaiveld uitsteken. Hierdoor zijn veel sporen vaak bewaard gebleven onder deze akkersystemen (Gerritsen 2003, 20-21).

IJzertijd. Het was wel bekend dat in de Romeinse tijd urnenvelden weer een rol speelden in het grafritueel (Fontijn 1996, 82-83; Roymans 1995, 9; Gerritsen 2007, 349). Op basis van de resultaten van deze scriptie moeten we dit beeld bijstellen. Urnenvelden werden wel degelijk hergebruikt in de Midden- en Late IJzertijd als grafveld. Het is wel zo dat deze (Midden- en Late IJzertijd) grafvelden vaak moeilijk te herkennen zijn en dat is vermoedelijk de reden dat dit hergebruik niet eerder werd vastgesteld. Nog steeds is de dataset van grafvelden uit de Midden- en Late IJzertijd beperkt. Daarom is het lastig om uitspraken te doen over het hergebruik in deze periode. Dit onderzoek wijst er op dat het hergebruik van urnenvelden als grafveld, procentueel gezien, zelfs vaker voorkomt dan in de Romeinse tijd. Zo'n 13% van de tot nu toe bekende grafvelden uit de Midden- en Late IJzertijd liggen bij een ouder urnenveld. We kunnen dus niet spreken van het ontwijken van urnenvelden als locatie voor grafvelden in de Midden- en Late IJzertijd (Gerritsen 2007, 349).⁷ In de Romeinse tijd wordt slechts 5,4% van de grafvelden aangelegd bij een urnenveld. We kunnen in ieder geval stellen dat het hergebruik van urnenvelden als grafvelden niet typerend is voor de Romeinse tijd. Het lijkt een gebruik te zijn dat zich blijft voordoen in de IJzertijd en continueert in de Romeinse tijd. Van de veertien vindplaatsen zijn er tien hergebruikt in de Romeinse tijd als grafveld. Dit zien we onder andere in Uden en Heesch (zie afb. 20).

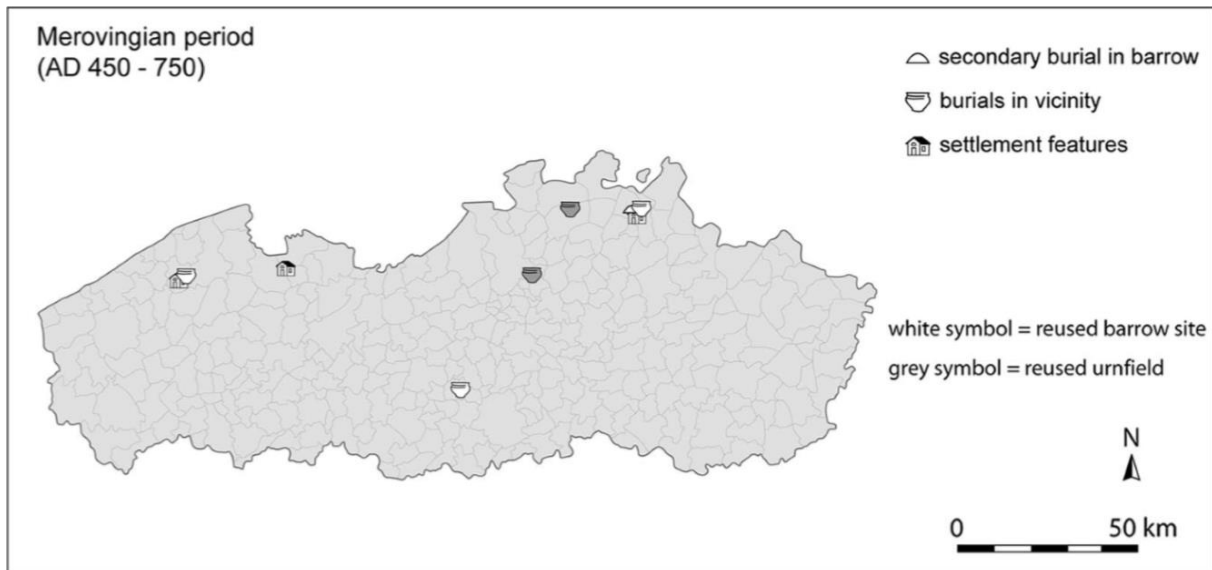
Afbeelding 20. Twee Romeinse graven bij het urnenveld in Heesch (Van Beek 2004, 34).

⁷ Zoals eerder werd gesuggereerd door Gerritsen.

Het hergebruik moet gezien worden als een langdurige traditie van hergebruik van oudere grafvelden, die zich al voordoet in de Bronstijd (Gerritsen 2007, 346-347). Deze traditie lijkt dus ononderbroken voor te komen vanaf de Bronstijd tot en met de Romeinse tijd. Wel kunnen we stellen dat de traditie van bijzettingen in een urnenveld sterk afneemt vanaf Midden-IJzertijd. Maar nog steeds wordt een deel van de bevolking bijgezet in deze grafvelden. Dit loopt door in de Late IJzertijd en de Romeinse tijd. In de 4^e-eeuw na Chr., en misschien al vanaf het midden van de 3^e-eeuw na Chr., verdwijnen urnenvelden daadwerkelijk als graflocatie. Over dit verdwijnen van urnenvelden als locatie voor grafvelden zal hieronder meer worden uitgeweid.

3.2.3 Verdwijnen van urnenvelden als grafveldlocatie

In dit onderzoek kon van geen van de vindplaatsen worden gesteld dat de urnenvelden met zekerheid in de 4^e-eeuw na Chr. nog worden hergebruikt als grafveld. Mogelijk hield het hergebruik van urnenvelden zelfs nog eerder op, rond 250 na Chr. Dit verdwijnen van deze traditie correleert met de ontvolking van het Maas-Demer-Schelde gebied na 250 na Chr. (Hiddink 2003, 5). Het is belangrijk om te onderzoeken of we hier nu te maken hebben met het definitief verdwijnen van urnenvelden als locatie voor nieuwe grafvelden. Het hergebruik van grafheuvels als galgenberg in de Late Middeleeuwen en de Vroeg Moderne tijd zal hierbij niet worden meegerekend als een vergelijkbare vorm van hergebruik. In deze gevallen werden de heuvels namelijk niet meer beschouwd als “voorouder”-graven. Het gaat dan om heidense landschappen die juist buiten de eigen ideologie vallen (Roymans 1995, 16). De traditie die we zien in de IJzertijd en de Romeinse tijd, kenmerkt zich juist doordat er “normale” grafvelden en graven worden bijgezet bij de oudere structuren. Voor de executieplaatsen kunnen we dus stellen dat we met een nieuwe interpretatie te maken hebben die samenhangt met de Christelijke belevingswereld van de Middeleeuwen en de Vroeg Moderne tijd (Roymans 1995, 16-19). Tot dusver zijn er geen aanwijzingen voor een terugkerend hergebruik, vergelijkbaar met het hergebruik in de IJzertijd en de Romeinse tijd, in de Merovingische periode (Roymans 1995, 9). Voor andere regio's van Noordwest Europa geldt deze einddatum echter niet. In Vlaanderen komt bijvoorbeeld wel hergebruik van urnenvelden als grafveld in de Merovingische periode voor (Van Beek en Mulder 2014, 311; zie afb. 21).

Afbeelding 21. Verspreiding van Merovingisch hergebruik van urnenvelden en grafheuvellandschappen in Vlaanderen (Van Beek en Mulder 2014, 307).

Ook in Engeland zijn er aanwijzingen voor het aanleggen van vroegmiddeleeuwse grafvelden bij prehistorische monumenten. Op basis van een onderzoek naar 71 grafvelden uit de Vroege Middeleeuwen bleek dat 54% van de grafvelden werden aangelegd bij een prehistorische of Romeinse vindplaats. Hiervan betrof het in 61% van de gevallen het hergebruik van prehistorische grafheuvels als locatie voor Merovingische graven. Deze data worden nog aangevuld met hergebruik van bijvoorbeeld Neolithische grafmonumenten en Romeinse grafvelden. Vermoedelijk werd er in de Vroege Middeleeuwen geen onderscheid gemaakt tussen deze structuren. Het hergebruik van grafheuvels voor begravingen kennen we in Engeland uit de periode 500-750 na Chr. (Williams 1997, 6-7, 14). Hoewel deze periode nu niet is onderzocht, moeten we de mogelijkheid openhouden dat dat ook in Zuid-Nederland na de Laat Romeinse tijd het hergebruik van deze prehistorische monumenten tijdelijk werd hervat – of voortgezet – in de Merovingische periode. Als dat zo is dan moeten we de introductie van het christendom zien als de doorslaggevende factor in het verlaten van urnenvelden als locatie voor nieuwe grafvelden, en dus niet de bevolkingsterugloop vanaf 250 na Chr. Dit zou aansluiten bij de ideologische veranderingen als gevolg van de introductie van het christendom, die Roymans schetst ten aanzien van urnenvelden en grafheuvels (Roymans 1995, 17-21). Om uitsluitsel te kunnen geven over het einde van het hergebruik van urnenvelden en grafvelden na 250 na Chr. zal dus een onderzoek nodig zijn naar het hergebruik van urnenvelden en grafheuvels in de Merovingische periode en dit

ontbreekt momenteel nog voor dit onderzoeksgebied. We weten immers dat men in de Merovingische periode vaker aansloot bij bijvoorbeeld Romeinse grafvelden. Dit zien we onder andere in Ophoven (Duitsland) en Posterholt (Limburg). Ook kennen we voorbeelden van Merovingische grafvelden die aansluiten bij prehistorische grafheuvels. Dit gebeurde bijvoorbeeld in Casteren en Hoogeloon. Ook in Krefeld-Gellep (Duitsland) en Donsbrüggen (Duitsland) zien we dat de Merovingische graven aansluiten bij Romeinse graven en bij prehistorische graven (Hiddink 2003, 49). Het is dus niet onwaarschijnlijk dat urnenvelden eenzelfde hergebruik kennen in Zuid-Nederland in de Merovingische periode. Het vereist echter meer onderzoek om hier uitsluitsel over te kunnen geven.

4 Conclusie

4.1 Conclusies

Het onderwerp van deze scriptie was het gebruik en hergebruik van urnenvelden op de Zuid-Nederlandse zandgronden in de Midden- en Late IJzertijd en de Romeinse tijd. Het fenomeen van (her)gebruik van urnenvelden, en ook oudere grafmonumenten, is al langer bekend maar een recent en gericht onderzoek daarnaar op de Zuid-Nederlandse zandgronden ontbrak. De probleemstelling van dit onderzoek omvatte het voorkomen van (her)gebruik, de veranderingen daarin en de betekenis daarvan.

4.2 Welke vormen van hergebruik van urnenvelden komen in de Midden- en Late IJzertijd en de Romeinse tijd voor op de Zuid-Nederlandse zandgronden?

We hebben twee hoofdvormen van (h)ergebruik van urnenvelden vastgesteld: gebruik als nederzettingsterrein en hergebruik als grafveld. Beide kunnen we indelen in verschillende vormen. Het hergebruik van urnenvelden als locatie om te begraven kent vier verschillende voorkomens:

1. Grafvelden die direct op het oudere urnenveld zijn aangelegd, waarbij oudere begravingen werden verstoord;
2. Grafvelden die aansluiten bij het oudere urnenveld. Hierbij worden oudere begravingen gerespecteerd;
3. Graven die worden aangelegd in oudere grafstructuren;
4. Urnenveldgraven die worden verwijderd voordat men nieuwe begravingen aanlegt (Van den Hurk 1980, 382-386; Van den Broek 2011, 152; Kortlang 1999, 187).

Het gebruik van urnenvelden als nederzettingsterrein komt ook voor in verschillende vormen:

1. Aanleg van huizen bij een urnenveld terwijl de spiekers zowel op als bij het urnenveld worden gebouwd;
2. Bouw van huizen en spiekers op het urnenveld, het urnenveld verdwijnt dus voor een deel onder de nederzetting;
3. Overig hergebruik gerelateerd aan nederzettingen zoals bijvoorbeeld het graven van

greppels (die om een nederzetting liggen) door het urnenveld of het deponeren van nederzettingen op het urnenveld (Gerritsen 2003, 130; Verwers 1972, 79; Van Beek 2004, 34; Verwers 1972, 121, 156).

4.3 Hoe vaak komen de verschillende vormen van (her)gebruik voor, in welke periode(n) en hoe veranderd dit gebruik?

Zowel het gebruik als nederzettingsterrein als het hergebruik als grafveld komt in alle perioden voor. In totaal is zo'n 9,4% van de urnenvelden in het onderzoeksgebied is hergebruikt (Gerritsen 2003, 293-298; Hiddink 2003, 67-69). Slechts een klein deel van de urnenvelden werd dus hergebruikt in de Midden- en Late IJzertijd en de Romeinse tijd.

De hoofdvormen van het (her)gebruik zijn het gebruik als nederzettingsterrein en het hergebruik als grafveld. Beide vormen van hergebruik komen in alle perioden voor, van Midden-IJzertijd tot en met Romeinse tijd. Daarbij komt duidelijk naar voren dat het (her)gebruik veranderd door de tijd heen. Het gebruik van urnenvelden als nederzettingsterrein komt met name voor in de Midden- en Late IJzertijd. In de Midden-IJzertijd ligt 44% van de onderzochte nederzettingen bij een urnenveld. In de Late IJzertijd is dit 27% en in de Romeinse tijd is het nog slechts 9%. Het hergebruik van urnenvelden als grafveld komt ook relatief gezien meer voor in de Midden- en Late IJzertijd. In deze periode ligt 13,3% van de grafvelden bij een ouder urnenveld. In de Romeinse tijd ligt slechts 5,4% van de grafvelden bij een ouder urnenveld. Wel moet gesteld worden dat we uit de Midden- en Late IJzertijd zeer weinig grafvelden kennen in vergelijking met de Romeinse tijd. Het is dus mogelijk dat grafvelden uit deze periode vaak over het hoofd worden gezien, tenzij ze juist bij een ouder urnenveld liggen. Ook het aantal nederzettingen dat bekend was uit de Midden- en Late IJzertijd is relatief beperkt. Omdat we met een kleine dataset werken moeten we dus voorzichtig zijn met deze percentages. Ondanks de beperkte representativiteit laat het onderzoek een aantal duidelijke ontwikkelingen zien in het (her)gebruik van urnenvelden in latere perioden.

4.4 Wat betekenen de verschillende vormen van (her)gebruik?

Wat betreft het gebruik om grafvelden aan te leggen bij oudere urnenvelden hebben we waarschijnlijk te maken met een (her)waardering of respectering van de oudere graven. Dit heeft te maken met een herwaardering voor “voorouders”, er kan geen sprake meer zijn van direct verwantschap gezien het tijdsverschil. Dit hangt misschien samen met het claimen van het land rondom deze urnenvelden. Deze urnenvelden bestonden dus nog in deze gevallen in het collectieve geheugen van de gemeenschappen. Men wist dus nog dat het urnenveld een ouder grafveld was.

Dit gebruik van urnenvelden kunnen we zien als een voortzetting van de bijzettingengebruik die we al zien in het grafritueel uit het Laat-Neolithicum en de Bronstijd. De bijzettingengebruik verdwijnt dus niet met het einde van de urnenveldcultuur. Integendeel, deze wordt in beperkte(re) mate voortgezet (Hessing en Kooi 2005, 650). Tegelijkertijd zien we echter ook dat een urnenveld wordt overbouwd met nieuwe grafmonumenten (Hiddink 2003, 68; Van den Hurk 1980, 382-386). Hier kunnen we niet meer spreken van een herwaardering. In deze gevallen werd dus besloten dat deze oudere graven moesten wijken voor nieuwe graven. Het is echter waarschijnlijk dat een deel van de graven ook niet meer werd herkend of dat het urnenveld zelfs fysiek was verdwenen uit het landschap. Anders dan werd gedacht moeten we concluderen dat het bijzetten van graven niet een typisch fenomeen is voor de Romeinse tijd (Roymans 1995, 9; Gerritsen 2007, 349). In deze periode wordt nog geen 6% van de grafvelden aangelegd bij een ouder urnenveld. Dit is minder dan in de Midden- en Late IJzertijd. We hebben dus eerder te maken met een beperkte voortzetting van het bijzettingensritueel dan met een herwaardering daarvan in de Romeinse tijd.

Pas in de 4^e-eeuw lijkt dit bijzettingensritueel definitief te worden opgegeven. We kennen geen grafvelden die met zekerheid uit deze periode dateren die bij een ouder urnenveld (of later grafveld) liggen. Het verdwijnen van het gebruik van urnenvelden als grafveld in deze periode kunnen we wijden aan de ontvolking van het Maas-Demer-Schelde gebied vanaf 250 na Chr (Hiddink 2003, 5). Het lijkt er dus op dat vanaf de 4^e-eeuw, en mogelijk al vanaf 250 na Chr. het bijzettingensritueel definitief verdwijnt. Doordat dit bijzettingensritueel verdween raakte urnenvelden in de vergetelheid wat, later in de Middeleeuwen, zou leiden tot een mythevorming rondom deze urnenvelden. We moeten hierbij wel opmerken dat we in

andere regio's, bijvoorbeeld in Vlaanderen en in Engeland, nog hergebruik van urnenvelden kennen uit de Merovingische periode (Williams 1997, 6-7, 14; Van Beek en Mulder 2014, 311).

4.5 Hoe verhoudt het vastgestelde (her)gebruik zich tot het (her)gebruik in andere regio's, met name het Duitse Westfalengebied, de Noord- en Oost-Nederlandse zandgronden en de zandgronden van Vlaanderen?

In het Duitse Westfalengebied, de Noord- en Oost-Nederlandse zandgronden en de zandgronden van Vlaanderen zien we vergelijkbare fenomenen. In Westfalen en Drenthe worden in de Midden- en Late IJzertijd zowel nederzettingen alsook bijzettingen bij urnenvelden gesticht of aangelegd. Er zijn geen sporen uit de Romeinse tijd op deze vindplaatsen aangetroffen. Een uitzondering vormen sporen uit de 1^e-eeuw na Chr. in Noordbarge. Deze worden door de onderzoekers echter geïnterpreteerd als een uitloop van de Late IJzertijd bewoning, zodat er dus niet echt sprake is van hergebruik in de Romeinse tijd (Arnoldussen en Albers 2015, 153-163; Gaffrey 2012a, 63-66; Gaffreya 2012b, 70-73). Het zou dus interessant zijn om ook het hergebruik in dit gebied in de Romeinse tijd nader te bekijken, ook omdat in deze periode Noord-Nederland en Westfalen buiten het Romeinse Rijk vallen. Mogelijk is dat de oorzaak voor een ander patroon dan in het Maas-Demer-Schelde gebied dat binnen het Romeinse Rijk ligt.

Voor de regio Vlaanderen zien we in feite hetzelfde beeld als op de zandgronden van Limburg en Noord-Brabant. In de Midden- en Late IJzertijd zijn er aanwijzingen voor zowel het gebruik van urnenvelden als nederzettingsterrein, alsook het hergebruik van urnenvelden als grafvelden. Ook in de Romeinse tijd worden beide fenomenen aangetroffen. In beide gevallen zien we dat nederzettingen zowel aansluiten bij oudere urnenvelden als dat deze echt worden overbouwd. Hetzelfde geldt voor het aanleggen van nieuwe grafvelden. Zoals verwacht kent de regio Vlaanderen dus dezelfde vormen van (her)gebruik van urnenvelden als dat wat we kennen van de zandgronden van Zuid-Nederland. Het onderzoek in Vlaanderen heeft zich niet bezig gehouden met de vraag hoe vaak de verschillende vormen van hergebruik precies voorkomen. Het is dus moeilijk om op basis van dit onderzoek te concluderen of de chronologie die we in Zuid-Nederland aantreffen ook

klopt voor Vlaanderen. Uit het onderzoek in Vlaanderen bleek wel dat het hergebruik van grafvelden doorliep in de Merovingische periode (Van Beek en Mulder 2014, 300-317). Dit hergebruik kennen we niet uit Zuid-Nederland maar de Merovingische periode is ook niet onderzocht in deze scriptie dus misschien moeten we hier, op basis van de resultaten in Vlaanderen, nog eens kritisch naar kijken.

4.6 Hoe veranderde het gebruik en hergebruik van urnenvelden op de Zuid-Nederlandse zandgronden in de Midden- en Late IJzertijd en de Romeinse tijd, en wat betekende dit?

Het antwoord op de hoofdvraag kan als volgt worden samengevat. De meeste urnenvelden worden niet hergebruikt in de Midden- en Late IJzertijd of de Romeinse tijd. Slechts 9,4% van de urnenvelden wordt hergebruikt in deze periode. Het hergebruik kan worden verdeeld in twee categorieën, het gebruik als nederzettingsterrein en het hergebruik als grafveld. In de Midden-IJzertijd zien we dat nederzettingen vaak bij oudere urnenvelden worden aangelegd. Uit het onderzoek bleek dat 44% van de bekende Midden-IJzertijd nederzettingen op of bij een urnenveld ligt. In de Late IJzertijd is dit nog steeds 27%, een groot deel dus maar het hergebruik lijkt wel af te nemen in deze periode. Voor een deel worden urnenvelden daadwerkelijk overbouwd. Vaak zien we echter dat nederzettingen alleen aansluiten bij een ouder urnenveld. Vooral spiekers worden direct op het oude urnenveld geplaatst. Soms volgen deze hierbij de oriëntatie van de oudere grafmonumenten. Dit suggereert dat we het bouwen van nederzettingen bij een urnenveld niet altijd als een negatieve beleving moeten zien. Mogelijk waren dit juist voorkeurslocaties voor het bouwen van nederzettingen. Het is mogelijk dat spiekers bij urnenvelden werden gebouwd in verband met een vruchtbaarheidscultus waarbij er dus een relatie is tussen deze voorouderlandschappen en de vruchtbaarheid. Het kan ook zo zijn dat nederzettingen bij urnenvelden werden geplaatst om zo het land hieromheen te claimen. Door de tijd heen lijken urnenvelden deze voorkeurspositie te verliezen en in de Romeinse tijd wordt nog slechts 9% van de nieuwe nederzettingen bij een ouder urnenveld aangelegd. Het hergebruik van urnenvelden als nederzettingsterrein kunnen we in feite samenvatten in drie hoofdvormen:

1. Aanleg van huizen bij een urnenveld terwijl de spiekers zowel op als bij het urnenveld worden gebouwd;

2. Bouw van huizen en spiekers op het urnenveld, het urnenveld verdwijnt dus voor een deel onder de nederzetting;
3. Overig hergebruik gerelateerd aan nederzettingen zoals bijvoorbeeld het graven van greppels (die om een nederzetting liggen) door het urnenveld of het deponeren van nederzettingsafval op het urnenveld (Gerritsen 2003, 130; Verwers 1972, 79; Van Beek 2004, 34; Verwers 1972, 121, 156).

In de Midden- en Late IJzertijd zien we ook dat urnenvelden tot op zekere hoogte nog steeds als grafveld worden gebruikt. Nog steeds wordt 13% van de grafvelden uit de Midden- en Late IJzertijd aangelegd bij oudere urnenvelden. We kunnen dit zien als een voortzetting van de bijzettingstraditie die we al kennen uit de grafheuvelperiode. Mogelijk hangt dit ook samen met het claimen van land rondom de urnenvelden. We moeten opmerken dat de percentages voor een deel zijn berekend op basis van relatief kleine datasets. Voor het aantal nederzettingen en grafvelden uit de Midden- en Late IJzertijd is hier gewerkt met datasets van ca. tien tot twintig vindplaatsen. Uit de Romeinse tijd hebben we wel grotere datasets tot onze beschikking, met name van de Romeinse grafvelden. In de Romeinse tijd sluit men ook nog aan bij urnenvelden. Het gebeurt echter minder vaak dan aanvankelijk werd verondersteld. Slechts 5,4% van de Romeinse grafvelden ligt bij een ouder urnenveld. Wanneer een Romeins grafveld bij een urnenveld ligt, gaat het meestal om een positieve waardering van het oudere urnenveld. Vergelijkbaar met de herwaardering die we kennen uit de Midden- en Late IJzertijd. We kennen echter ook voorbeelden waarbij een urnenveld in deze periode volledig verdwijnt onder een nieuw grafveld. Mogelijk werd het urnenveld in deze gevallen niet als zodanig herkend, of werd het urnenveld minder belangrijk geacht dan het nieuwe grafveld en daarom moest het dan wijken voor de nieuwe graven. In totaal kennen we vier vormen van hergebruik van urnenvelden als grafveld:

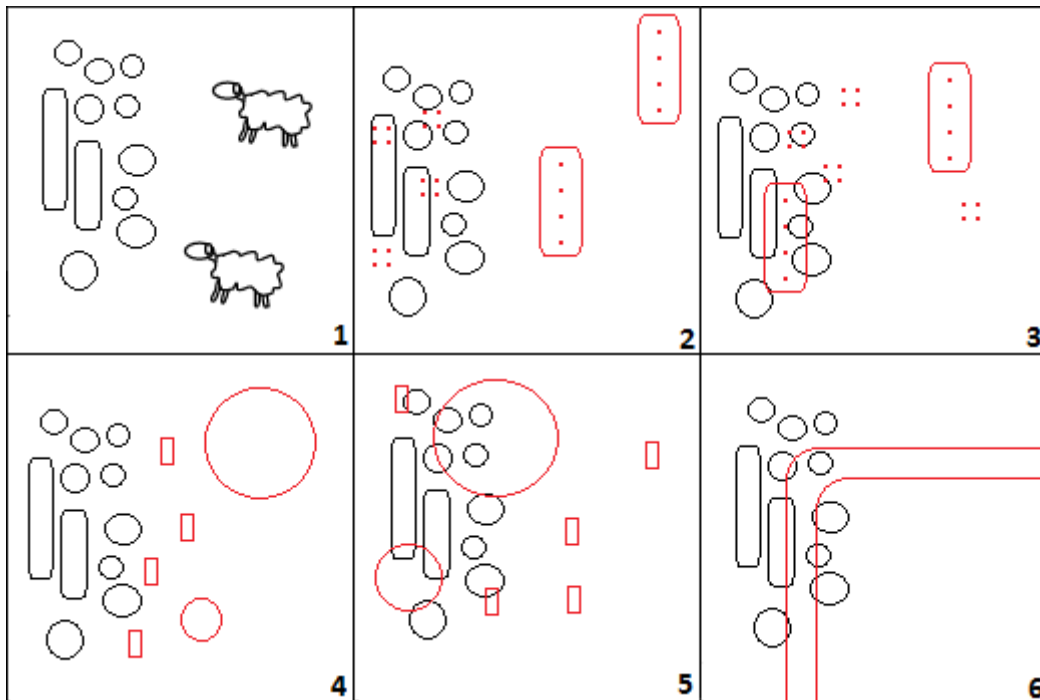
1. Grafvelden die direct op het oudere urnenveld zijn aangelegd, waarbij oudere begravingen werden verstoord;
2. Grafvelden die aansluiten bij het oudere urnenveld. Hierbij worden oudere begravingen gerespecteerd;
3. Graven die worden aangelegd in oudere grafstructuren;
4. Urnenveldgraven die worden verwijderd voordat men nieuwe begravingen aanlegt (Van den Hurk 1980, 382-386; Van den Broek 2011, 152; Kortlang 1999, 187).

Met name het aanleggen van graven bij of op een urnenveld komt veel voor. We kunnen deze vier vormen samenvoegen in twee hoofdvormen: het aansluiten bij een urnenveld (2 en 3) en het verstoren van een urnenveld door het aanleggen van een grafveld (1 en 4).

Samengevat hebben we zes verschillende vormen van omgang met urnenvelden in de Midden- en Late IJzertijd en de Romeinse tijd vastgesteld.

1. Het niet hergebruiken van een urnenveld, met uitzondering van activiteiten die niet archeologisch zichtbaar zijn zoals het hoeden van vee.
2. Het bouwen van een nederzetting bij een urnenveld waarbij spiekers soms wel op het urnenveld worden gebouwd maar waarbij huizen alleen bij het urnenveld worden gebouwd.
3. Het bouwen van een nederzetting op het urnenveld waarbij ook de huisplattegronden over de grafstructuren heen liggen.
4. Het aanleggen van nieuwe graven, aansluitend bij het urnenveld.
5. Het aanleggen van nieuwe graven over het oudere urnenveld.
6. Overig hergebruik, bijvoorbeeld in de vorm van het graven van greppels door het urnenveld of het deponeren van nederzettingsafval bij het urnenveld.

De verschillende vormen van hergebruik van een urnenveld zijn weergegeven in het onderstaande model (zie afb. 22).

Afbeelding 22. Model hergebruik urnenvelden: 1. Geen archeologisch zichtbaar hergebruik (vermoedelijk werd zo'n urnenveld nog wel gebruikt voor veeteelt); 2. Nederzetting aansluitend bij het urnenveld, spiekers soms op het urnenveld en huisplattegronden naast het urnenveld; 3. Nederzetting over het urnenveld met spiekers en huisplattegronden op en bij het urnenveld; 4. Grafveld aansluitend bij het urnenveld; 5. Grafveld over het urnenveld aangelegd; 6. Overig hergebruik bijvoorbeeld greppels die door het urnenveld zijn aangelegd of nederzettingsafval dat is gedeponeerd bij het urnenveld.

Het hergebruik van urnenvelden als grafveld lijkt op te houden in de 4^e-eeuw na Chr. Mogelijk eindigt het hergebruik zelfs al rond 250 na Chr. Het opgeven van urnenvelden als begraafplaats in deze periode hangt waarschijnlijk samen met het ontvolken van het Maas-Demer-Schelde gebied vanaf 250 na Chr. (Hiddink 2003, 5). Mogelijk is dit een voorloper van de Merovingische periode waarin het hergebruik vermoedelijk verdwijnt. Wel moeten we hierbij aantekenen dat we in Vlaanderen en Engeland wel hergebruik van urnenvelden uit de Merovingische periode kennen (Williams 1997, 6-7, 14; Van Beek en Mulder 2014, 311). Dus misschien moet het opgeven van urnenvelden als locatie van nieuwe grafvelden toch later geplaatst worden. Op basis van de huidige data kunnen we tot nu toe stellen dat het hergebruik ophoudt in de 4^e-eeuw. De verschillende vormen van hergebruik komen dus overeen met wat we kennen uit Vlaanderen, Westfalen en Noord-Nederland.

4.7 Suggesties voor verder onderzoek

Op basis van het uitgevoerde onderzoek zijn een aantal nieuwe vragen gerezen. Een eerste punt is dat dit onderzoek in feite aangevuld zou moeten worden met het hergebruik van grafheuvels in deze perioden. Het onderzoek in Vlaanderen had immers aangetoond dat er geen aanwijzingen zijn dat mensen in de IJzertijd en de Romeinse tijd een onderscheid zouden maken tussen grafheuvellandschappen en urnenvelden. Door deze data toe te voegen zou een grotere dataset verkregen kunnen worden, waardoor er betere conclusies getrokken kunnen worden. Ook zou er een geactualiseerd overzicht moeten worden opgesteld van de urnenvelden in het gebied en van nederzettingen en grafvelden in de Midden- en Late IJzertijd en de Romeinse grafvelden, om zo de data uit 2003 en 2010 aan te vullen. Zo kan er ook een grotere dataset verkregen worden. Dit onderzoek liet namelijk zien dat het werken met kleine datasets van tien tot twintig vindplaatsen ook voor problemen kan zorgen. Zo moest het beeld dat Roymans schetste van hergebruik van urnenvelden als locatie voor Romeinse grafvelden sterk bijgesteld worden (Roymans 1995, 9). Een vraag die uit dit onderzoek is opgerezen is het hergebruik in de Romeinse tijd buiten het Romeinse Rijk. Zowel het onderzoek van deze thesis en het onderzoek in Vlaanderen richten zich op een gebied dat in de Romeinse tijd onder het Romeinse gezag viel. Het zou interessant zijn om te kijken of er een verschil valt waar te nemen in het hergebruik van oudere urnenvelden binnen en buiten het Romeinse Rijk, in de Romeinse tijd. In dit onderzoek werd gewezen op het plaatsen van spiekers binnen urnenvelden. Mogelijk heeft dit een speciale betekenis die misschien samenhangt met een vruchtbaarheidscultus. Deze theorie zou echter verder uitgediept moeten worden. Een vervolgstudie over het plaatsen van spiekers bij prehistorische monumenten, met name in de Midden- en Late IJzertijd, zou hier meer licht op kunnen werpen. Een laatste punt dat nog onderzocht moet worden is het definitieve einde van het hergebruik van urnenvelden als graflocatie. Op basis van dit onderzoek leek het hergebruik van urnenvelden als locatie voor grafvelden te verdwijnen in de Laat Romeinse tijd, mogelijk door de bevolkingsterugloop in deze periode. We weten echter uit de regio's Vlaanderen en Engeland dat hier het hergebruik nog doorliep in de Merovingische periode. Een studie van het hergebruik van urnenvelden en grafheuvels in deze periode zou moeten aantonen of het hergebruik al ophoudt in de Laat Romeinse tijd of dat het pas ophoudt met de introductie van het christendom in de loop van de Vroege Middeleeuwen.

Samenvatting en summary

Samenvatting

In de Late Bronstijd (1100-800 voor Chr.) en Vroege IJzertijd (800-500 voor Chr.) werden urnenvelden aangelegd in een groot deel van Noordwest-Europa. In de Midden- en Late IJzertijd en in de Romeinse tijd worden deze urnenvelden soms hergebruikt. Ze worden in gebruik genomen als grafveld of als nederzettingsterrein. Dit onderzoek richt zich op het hergebruik van deze urnenvelden op de zandgronden van Noord-Brabant en Limburg. Aan de hand van veertien vindplaatsen is dit (her)gebruik geïnterpreteerd. Het onderzoek is aangevuld met data uit eerdere onderzoeken. Het onderzoek toonde aan dat de vormen van (her)gebruik diverser zijn dan in eerste instantie werd verwacht. In de Midden- en Late IJzertijd werden urnenvelden vaak gebruikt als locatie voor het bouwen nederzettingen. Soms worden urnenvelden overbouwd, maar vaak gaat het om het bewust aansluiten bij een urnenveld. Het is opvallend dat de huisplattegronden vooral naast het urnenveld liggen, terwijl spiekers vaker op het urnenveld geplaatst worden. Mogelijk heeft dit te maken met een soort vruchtbaarheidscultus waarbij de voorouders worden gebruikt om vruchtbaarheid te bevorderen. Het is ook mogelijk dat men aansluiting zocht bij urnenvelden om zo het omliggende land te claimen. We zien dat urnenvelden ook worden hergebruikt als grafveld. Dit lijkt een beperkte voortzetting te zijn van de bijzettradicie uit de urnenvelden- en de grafheuvelperiode. Mogelijk hangt ook dit samen met het claimen van land d.m.v. het aansluiten bij de voorouders. In de Romeinse tijd zien we dat urnenvelden worden nog steeds als grafveld en als nederzettingsterrein worden gebruikt. We zien wel dat het hergebruik afneemt door de tijd heen. Het belang van urnenvelden bij de locatie keuze van Romeinse grafvelden lijkt minder groot te zijn dan verwacht. In de 4^e-eeuw lijkt dit gebruik te verdwijnen. Vermoedelijk is dit het begin van de mythevorming rondom urnenvelden die we zien in de Middeleeuwen. In Vlaanderen zijn echter wel urnenvelden aangetroffen die nog in de Merovingische periode werden hergebruikt als grafveld. Mogelijk verdwenen urnenvelden als locatie voor grafvelden dus pas met de introductie van het christendom. De resultaten van deze scriptie zijn vergelijkbaar met de resultaten van onderzoeken naar vindplaatsen in Vlaanderen, Drenthe en Westfalen.

Summary

During the Late Bronze Age (1100-800 BC) and Early Iron Age (800-500 BC) urnfields are constructed throughout North-Western Europe. In the Middle and Late Iron Age and the Roman period urnfields are occasionally reused. Urnfields are used as a location for settlements and cemeteries. This research aimed to make an inventory of the different forms of reuse in Noord-Brabant and Northern Limburg. Fourteen case-studies were selected in order to investigate the different forms of reuse. The data from these sites was supplemented with data from other publications. The research showed that the forms of reuse were more diverse than previously thought. During the Middle- and Late Iron Age urnfields are often used as settlement locations. Sometimes urnfields are overbuilt by these settlements. But often houses are constructed near urnfields while granaries are constructed directly on the urnfields. This suggested that we might be dealing with a positive appreciation, possibly connected to a cult in which the ancestors were used to enhance fertility. It is also possible that the ancestors, who were buried in these urnfields, were used to claim land. During the Middle- and Late Iron Age urnfields were also reused as burial sites. This might be a limited continuation of the earlier burial rites where deceased were buried close to their ancestors, a phenomena already observed in the Late Neolithic period. During the Roman period urnfields were still used both as settlement location and as burial sites. The reuse of urnfields as location for burials diminishes through time. Urnfields are not as important for the placement of Roman cemeteries as was previously thought (only 5,4% of the Roman cemeteries are located near urnfields). During the 4th-century AD reuse of urnfields as a location for cemeteries ceases. This could be the start of the myth forming around urnfields, which is observed in the Medieval period. However it should be noted that some urnfields in Flanders were reused as cemeteries during the Merovingian period thus perhaps the reuse still continued during this period. The presented results are comparable with the results from other studies conducted in Flanders, Drenthe and Westphalia.

Literatuurlijst

Arnoldussen, S. en P.C.H. Albers, 2015. When urnfields lose their meaning... The case of Iron Age habitation amidst the Noordbarge urnfield, in: Ball E.A.G., S. Arnoldussen (eds), *Metaaltijden 2. Bijdragen in de studie van de metaaltijden*. Leiden: Sidestone Press, 149-169.

Beek, R. van, 2004, Wonen en begraven aan de zuidzijde van Heesch, *Archol-rapport 24*, Leiden.

Beek, R. van, 2009. *Reliëf in Tijd en Ruimte Interdisciplinair onderzoek naar bewoning en landschap van Oost-Nederland tussen vroege prehistorie en middeleeuwen*, Leiden: Sidestone Press.

Beek, R. van en G. de Mulder, 2014. Circles, Cycles and Ancestral Connotations. The Long-term History and Perception of Late Prehistoric Barrows and Urnfields in Flanders (Belgium), *Proceedings of the Prehistoric Society 80*, 2014, 299–326.

Berkvens, R., 2004a. Bewoningssporen uit de periode Late Bronstijd – Midden-IJzertijd (1100-400 voor Chr.), in: Koot C.W., R. Berkvens (eds), *Bredase akkers eeuwenoud 4000 jaar bewoningsgeschiedenis op de rand van zand en klei. Rapportage Archeologie Monumentenzorg 102*. Breda: Erfgoedstudies Breda, 94-150.

Berkvens, R., 2004b. De urnenveldgravers en jongere begravingen, in: Koot C.W., R. Berkvens (eds), *Bredase akkers eeuwenoud 4000 jaar bewoningsgeschiedenis op de rand van zand en klei. Rapportage Archeologie Monumentenzorg 102*. Breda: Erfgoedstudies Breda, 151-166.

Berkvens, R. en L.I. Kooistra, 2004. De laat-prehistorische bewoning: interpretatie en conclusies, in: Koot C.W., R. Berkvens (eds), *Bredase akkers eeuwenoud 4000 jaar bewoningsgeschiedenis op de rand van zand en klei. Rapportage Archeologie Monumentenzorg 102*. Breda: Erfgoedstudies Breda, 191-210.

Bourgeois, Q., 2013. *Monuments on the Horizon: The formation of the barrow landscape throughout the 3rd and 2nd millennium BC*. Leiden: Sidestone Press (PhD. Thesis Universiteit Leiden).

Bourgeois, Q. en D. Fontijn, 2012. Diversity in uniformity, barrow groups in the Netherlands, in: D. Bérenger, J. Bourgeois, M. Talon, S. Wirth (eds), *Gräberlandschaften der Bronzezeit- Paysages funéraires de l'âge de bronze, Bodenaltertümer Westfalens Bd. 51*, 517-535.

Broek, A. van den, 2011. *De Culturele biografie van het grafveld Slabroekse Heide. Een grafveld op de Maashorst uit de prehistorie en Romeinse tijd*. Leiden (niet gepubliceerde MA-scriptie Universiteit Leiden).

Broeke, P.W. van den, 2005a. IJzersmeden en pottenbakkers Materiële cultuur en technologie, in: Kooijmans L.L., P.W. Broeke van den, H. Fokkens, A. Gijn van (eds), *Nederland in de Prehistorie*. Amsterdam: Bert Bakker, 603-625.

Broeke, P.W. van den, 2005b. Toenemende verscheidenheid: synthese, in: Kooijmans L.L., P.W. Broeke van den, H. Fokkens, A. Gijn van (eds), *Nederland in de Prehistorie*. Amsterdam: Bert Bakker, 683-692.

Creemers, G. en L. van Impe, 1992. De Inheems-Romeinse begraafplaats van Wijshagen-Plokkrooi (gem. Meeuwen-Gruitrode, prov. Limburg), *Archeologie in Vlaanderen II*, 41-53.

Devisch, R., 1993. *Weaving the Threads of Life, The Khita Gyn-Eco-Logical Healing Cult Among the Yaka*. Chicago: Chicago University Press.

Doorenbosch, M., 2013. *Ancestral Heaths: Reconstructing the Barrow Landscape in the Central and Southern Netherlands*. Leiden: Sidestonepress (PhD. Thesis Universiteit Leiden).

Fischer, L., 2014. Archäologische Funde unter der Fritz-Strichker-Straße in Münster. *Archäologie in Westfalen-Lippe 2013*. Langenweißbach: Beier & Beran, 64-67.

Fokkens, H., 2013. Post alignments in the barrow cemeteries of Oss-Vorstengraf and Oss-Zevenbergen, in: Fontijn D., A.J. Louwen, S. van der Vaart en K. Wentink (eds), *Beyond Barrows Current research on the structuration and perception of the Prehistoric Landscape through Monuments*. Leiden: Sidestonepress, 141-154.

Fontijn, D., 1996. Socializing Landscape Second thoughts about the cultural biography of urnfields, *Archaeological Dialogues 1996-1*, 77-87.

Fontijn, D., 2011. The genesis and history of the Echoput barrows, in: D. Fontijn, Q. Bourgeois, A. Louwen (eds), *Iron Age Echoes Prehistoric land management and the creation of a funerary landscape – The “Twin Barrows” at the Echoput in Apeldoorn*, Leiden: Sidestonepress, 149-162.

- Gaffrey, J., 2012a. Ein ungewöhnlicher Grabbefund in Westerkappeln. *Archäologie in Westfalen-Lippe 2011*. Langenweißbach: Beier & Beran, 63-66.
- Gaffrey, J., 2012b. Neue ¹⁴C-Daten zu alten Funde aus Olfen. *Archäologie in Westfalen-Lippe 2011*. Langenweißbach: Beier & Beran, 70-73.
- Gerds, M., 2006. Scandinavian burial rites on the southern Baltic coast, in: A. Andrén, K. Jennbert, C. Raudvere (eds), *Old Norse religion in long-term perspectives Origins, changes, and interactions*, Lund: Nordic Academic Press.
- Gerritsen, F.A., 2003. *Local Identities Landscape and Community in the Late Prehistoric Meuse-Demer-Scheldt Region*. Amsterdam: Amsterdam University Press (PhD. Thesis Vrije Universiteit van Amsterdam).
- Gerritsen, F.A., 2007. Familiar landscapes with unfamiliar pasts? Bronze Age barrows and Iron Age communities in the southern Netherlands, in: Haselgrove C., R. Pope (eds), *The earlier Iron Age in Britain and the near Continent*, Oxford: Oxbow, 338-353.
- Håland, E.J., 2014. *Rituals of Death and Dying in Modern and Ancient Greece: Writing History from a Female Perspective*. Tyne: Cambridge Scholars Publishing.
- Hessing, W. en P. Kooi, 2005. Urnenvelden en brandheuvels begraving en grafritueel in de late Bronstijd en ijzertijd, in: Kooijmans L.L., P.W. Broeke van den, H. Fokkens, A. Gijn van (eds), *Nederland in de Prehistorie*. Amsterdam: Bert Bakker, 631-654.
- Hiddink, H., 2003. *Het grafritueel in de Late IJzertijd en Romeinse tijd in het Maas-Demer-Scheldegebied, in het bijzonder van twee grafvelden bij Weert*. Amsterdam: Archeologisch Instituut van de Vrije Universiteit Amsterdam.
- Hiddink, H.A. en E. de Boer 2006. Inventariserend veldonderzoek door middel van proefsleuven in het plangebied Weert-Laarveld , Proefsleuf 1-146, *Zuidnederlandse Archeologische Notities 68*. Amsterdam.
- Hoegen, R.D., 2004. Bewoningssporen uit de periode Late IJzertijd – Romeinse Tijd (250 voor Chr. – 450 n.Chr.) in: Koot C.W., R. Berkvens (eds), *Bredase akkers eeuwenoud 4000 jaar bewoningsgeschiedenis op de rand van zand en klei*. Breda: Erfgoedstudies Breda (Rapportage Archeologie Monumentenzorg 102), 151-166.

Houtzager, G., 2005. *Griekse Mythologie Encyclopedie*. Groningen: TextCase Boekproducties.

Hurk, L.J.A.M. van der, 1980. The tumuli from the Roman period of Esch, province of North Brabant 3, *Berichten van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek* 30, 367-392.

Jansen, R. en H. Fokkens, 2010. Central places of the 1st and 2nd century AD in the Maaskant region (Southern Netherlands), *Probleme der Küstenforschung* 33, 68-81.

Kortlang, F., 1999. The Iron Age urnfield and settlement from Someren-‘Waterdael’, in: F.Theuws, N.Roymans, E.M. Moorman, W. Roebroeks (eds), *Land and ancestors. Cultural dynamics in the Urnfield period and the Middle Ages in the southern Netherlands*, Amsterdam: Amsterdam University Press (Amsterdam Archaeological Studies 4), 133-198.

Roessingh, W. en E. Drenth, R. Geerts, E. Smits, E. Lohof, B.J. Kromhout, 2012a. Een urnenveld uit de Late Bronstijd – Midden-IJertijd, in: Roessingh W., E. Blom (eds), *Graven op de Contreie Bewoningsgeschiedenis van de Houtse Akkers te Oosterhout van de Bronstijd tot en met de Slag om het Markkanaal, ADC Rapport 2758/ Monografie 14*, Amersfoort, 57-106.

Roessingh, W. en E. Drenth, R. Geerts, J. Brijker, C. Moolhuizen, L. Verniers, M. Melkert, J. van Dijk, 2012b. Bewoning in de IJertijd, in: Roessingh W., E. Blom (eds), *Graven op de Contreie Bewoningsgeschiedenis van de Houtse Akkers te Oosterhout van de Bronstijd tot en met de Slag om het Markkanaal, ADC Rapport 2758/ Monografie 14*, Amersfoort, 107-146.

Roymans, N., 1995. The cultural biography of urnfields and the long-term history of a mythical landscape, *Archaeological Dialogues* 1995-1, 2-38.

Roymans, N., 2009. Hercules and the construction of a Batavian identity in the context of the Roman Empire, in: T. Derks, N. Roymans (eds), *Ethnic Constructs in Antiquity, The Role of Power and Tradition*, Amsterdam: Amsterdam University Press (Amsterdam Archaeological Studies 13), 219-238.

Roymans, N. en J. Aarts, 2009. Coin use in a dynamic frontier region. Late Iron Age coinages in the Lower Rhine area, *Journal of Archaeology in the Low Countries* 1, 5-26.

- Schinkel, K., 2005. Buurtschappen in beweging nederzettingen in Zuid- en Midden-Nederland, in: Kooijmans L.L., P.W. Broeke van den, H. Fokkens, A. Gijn van (eds), *Nederland in de Prehistorie*. Amsterdam: Bert Bakker, 519-541.
- Tol, A.J., 1999. Urnfield and settlement traces from the Iron Age at Mierlo-Hout, in: F.Theuws, N.Roymans, E.M. Moorman, W. Roebroeks (eds), *Land and ancestors. Cultural dynamics in the Urnfield period and the Middle Ages in the southern Netherlands*, Amsterdam: Amsterdam University Press (Amsterdam Archaeological Studies 4), 87-132.
- Vaart, S.A. van der en L.W.S.W. Amkreutz, 2013. Haaks op de IJzertijd? Een bijzonder grafassemblage uit de Late IJzertijd in Emmen, in: W.A.B. van der Sanden, V.T. Van Vilsteren (eds), *Nieuwe Drentse Volksalmanak 2013*, Assen: Van Gorcum 93-102.
- Velde, H.M. van der en W. Roessingh, H.C.G.M. Vanneste, 2009. *Synthese*, in: W. Roessingh, H.C.G.M. Vanneste (eds), *Cuijk – Heeswijkse Kampen De archeologische opgraving van vindplaats 4 en 7, ADC Rapport 1173*, Amersfoort.
- Velde, H.M. van der en L. van Beurden, J. Buurman, J.H.C. Deeben, M. Kars, K. Leijnse, R. de Man, J. Mulder, J. Nicolay, 1998 *Archeologisch onderzoek in de Maasbroeksche Blokken te Boxmeer. Rapportage Archeologie Monumentenzorg 64*, Amersfoort: Print X-Press.
- Verwers, G.J., 1972. Das Kamps Veld in Haps in Neolithikum, Bronzezeit und Eisenzeit, Leiden, *Analecta Praehistorica Leidensia 5*, 1-188.
- Verwers, G.J. en C.C. Bakels, 1975. Urnenveld en Nederzetting te Laag Spul Gemeente Hilvarenbeek, Leiden, *Analecta Praehistorica Leidensia 8*, 23-43.
- Vries, R. de, 2014. *Hergebruik in Tijd en Ruimte de aard en de betekenis van het hergebruik van grafheuvels ten tijde van de urnenveldenperiode in Midden- en Noord Nederland*. Leiden (niet gepubliceerde BA-scriptie Universiteit Leiden).
- Weekers-Hendriks, B. en E. Blom, J. Brijker, C. Moolhuizen, R. Geerts, M. Melkert, J. van Dijk, L. Verniers, 2012. Een inheems-Romeinse nederzetting op de flank, in: Roessingh W., E. Blom (eds), *Graven op de Contreie Bewoningsgeschiedenis van de Houtse Akkers te Oosterhout van de Bronstijd tot en met de Slag om het Markkanaal, ADC Rapport 2758/ Monografie 14*, Amersfoort, 147-190.

Wesselingh, D., 1993. Oss-IJsselstraat Iron Age graves and a native Roman settlement, Leiden, *Analecta Praehistorica Leidensia* 26, 111-138.

Williams, H.M.R., 1997. Ancient Landscapes and the dead: the reuse of prehistoric and Roman monuments as early Anglo-Saxon burial sites., *Medieval Archaeology* 41, 1-31.

Wit, M.J.M. de en A.R. Wieringa, 2015. Archeologisch onderzoek langs de N34 bij Ees, gemeente Borger-Odoorn (DR), *MUG-publicatie 2015-12*, Leek: MUG Ingenieursbureau b.v.

Lijst met websites

www.d-maps.com

Geraadpleegd op 17 november 2015.

Lijst van afbeeldingen

Afbeelding 1: Voorbeeld van een urnenveld (in Oosterhout) met de kenmerkende dicht geclusterde kringgreppels (Roessingh et al. 2012a, 68).	6
Afbeelding 2: Kaart onderzoeksgebied (www.d-maps.com).	10
Afbeelding 3: Voorbeeld van een moeilijk te herkennen crematiegraf uit de Late IJzertijd gevonden bij Ees in Drenthe (De Wit en Wieringa 2015, 11).	12
Afbeelding 4: Reconstructie van de Tempel van Empel (Roymans 2009, 223).	13
Afbeelding 5: Kaart van het onderzoeksgebied, vindplaatsen in het onderzoeksgebied zijn weergegeven met nummers. Verder zijn ook Noordbarge en de vindplaatsen in Westfalen aangegeven op de kaart.	15
Afbeelding 6: Verdeling hergebruik (aantal waarnemingen), in blauw het hergebruik als grafveld, in oranje het hergebruik van een urnenveld als nederzettingsterrein.	18
Afbeelding 7: Spiekers (blauw) en huisplattegronden (oranje) verdeling op en bij het urnenveld (verdeling op basis van aantal waarnemingen).	19

Afbeelding 8: Vlaktekening Hilvarenbeek Laag-Spul met daarop spiekers en boerderijen uit de Midden-IJzertijd (Gerritsen 2003 124; naar Verwers 1975).	20
Afbeelding 9: Mierlo-Hout urnenveld met spiekers direct op het urnenveld (Gerritsen 2003, 130; naar Tol 1999, 94).	21
Afbeelding 10: Verdeling nederzettingssporen bij urnenvelden door de tijd heen.	24
Afbeelding 11: Romeinse grafvelden bij urnenvelden per eeuw.	28
Afbeelding 12: Grafiek hergebruik urnenvelden als grafveld in de Romeinse tijd. 28.	29
Afbeelding 13: Vlaktekening Olfen-Kökelsum met graven en “Gebäude D” dat dateert uit de Late IJzertijd (Gaffrey 2012b, 70).	31
Afbeelding 14: Twee vierpalige structuren in Oss-Zevenbergen bij een grafheuvel langs een palenrij (naar Fokkens 2013, 151).	36
Afbeelding 15: Vlaktekening Haps, boerderijen over het urnenveld gebouwd (naar Verwers 1972, 185).	38
Afbeelding 16: Vlaktekening Slabroekse Heide met daarop te zien dat in de Romeinsetijd het grafveld opnieuw in gebruik wordt genomen (Van den Broek 2011, 152).	41
Afbeelding 17: Vlaktekening Esch-Hoogkeiteren. Duidelijk is te zien dat de Romeinse grafstructuren (zwart) over het urnenveld (grijs) heen liggen (Van den Hurk 1980, 382).	42
Afbeelding 18: Kringgreppel van het urnenveld van Haps waar in de Midden-IJzertijd een boerderij overheen is gebouwd (Verwers 1972, 79).	45
Afbeelding 19: Someren-Waterdeal. Urnenveld met in het zuiden een Midden-IJzertijd nederzetting die duidelijk aansluit bij het urnenveld zonder dat het urnenveld daadwerkelijk word verstoord, slechts één spieker structuur overlapt een ouder grafmonument.	46

Afbeelding 20: Twee Romeinse graven bij het urnenveld in Heesch (Van Beek 2004, 34).	48
Afbeelding 21: Verspreiding van Merovingisch hergebruik van urnenvelden en grafheuvellandschappen in Vlaanderen (Van Beek en Mulder 2014, 307).	50
Afbeelding 22: Model hergebruik urnenvelden: 1. Geen archeologisch zichtbaar hergebruik (vermoedelijk werd zo'n urnenveld nog wel gebruikt voor veeteelt); 2. Nederzetting aansluitend bij het urnenveld, spiekers soms op het urnenveld en huisplattegronden naast het urnenveld; 3. Nederzetting over het urnenveld met spiekers en huisplattegronden op en bij het urnenveld; 4. Grafveld aansluitend bij het urnenveld; 5. Grafveld over het urnenveld aangelegd; 6. Overig hergebruik bijvoorbeeld greppels die door het urnenveld zijn aangelegd of nederzettingsafval dat is gedeponeed bij het urnenveld.	60

Lijst van tabellen

Tabel 1: Structuur van de database.	9
Tabel 2: Vindplaatsen met nummers en dateringen van de urnenvelden.	14
Tabel 3: Percentages nederzettingen die gelegen zijn bij een ouder urnenveld.	24
Tabel 4: Percentages grafvelden die gelegen zijn bij een ouder urnenveld.	25

Lijst van bijlagen

Bijlage 1: Omschrijvingen vindplaatsen	73
Bijlage 2: Voorkomen van de verschillende vormen van hergebruik (G = grafveld N = nederzetting) per periode.	79
Bijlage 3: Verschillende vormen van hergebruik.	80
Bijlage 4: Lijst hergebruikte urnenvelden op basis van dit onderzoek en het onderzoek van Gerritsen en Hiddink (Gerritsen 2003; Hiddink 2003).	81

Bijlagen

Bijlage 1 Omschrijvingen vindplaatsen

Baarle-Nassau Molenheide

Bij een urnenveld uit de Vroege IJzertijd, met zo'n 25 grafheuvels, is in een van de grafheuvels een Romeins graf gevonden (Gerritsen 2003, 293; Hiddink 2003, 67).

Breda

In Breda hebben in de jaren 90' drie grootschalige opgravingen plaatsgevonden op drie aangesloten akkers. De Steenakker, Huifakker en de Emerakker. Op alle drie de akkers zijn graven aangetroffen uit de urnenveldenperiode en latere perioden. In totaal zijn er 60 graven aangetroffen uit de Late Bronstijd tot en met de Romeinse tijd (Berkvens 2004b, 157-165).

Late Bronstijd/ Vroege IJzertijd (uitloop Midden-IJzertijd)	Midden-IJzertijd/ Late IJzertijd	IJzertijd	Late IJzertijd/ Romeinse tijd	Romeinse tijd
31	22	1	1	5

Het grootste deel van de graven dateert uit de urnenveldenperiode, maar het grafveld lijkt duidelijk ook nog in latere perioden intensief gebruikt te zijn, met name in de Midden- en Late IJzertijd. Uit de urnenveldenperiode zijn ook huizen aangetroffen op de vindplaatsen (Berkvens en Kooistra 2004, 192-193). Ook uit de latere IJzertijd en de Romeinse tijd zijn er huisplattegronden aangetroffen. Daarnaast zijn er bijgebouwen uit deze perioden gevonden. De meeste sporen liggen buiten het oudere urnenveld, maar sommige sporen uit de Late IJzertijd en de Romeinse tijd liggen dwars op het oudere urnenveld. Dit geldt zowel voor sporen die in de IJzertijd zijn gedateerd (zoals de bijgebouwen nr. 93, 98, als voor sporen die in de Romeinse tijd zijn gedateerd (zoals de bijgebouwen nr. 79, 80, 190). Echter zijn er ook al sporen uit de Vroege IJzertijd die het urnenveld doorsnijden zoals bijgebouw 95 (Hoegen 2004, 213-241; Berkvens 2004a, 121). Het lijkt erop dat de huizen niet direct op het urnenveld gebouwd werden, maar dat met name de bijgebouwen hier worden geplaatst. Voor de vindplaats Breda lijkt een relatie tussen bijgebouwen en het urnenveld evident. Van de meeste bijgebouwen kan helaas geen duidelijke datering vastgesteld worden. Sommige structuren zijn überhaupt niet gedateerd en andere structuren kunnen alleen in de IJzertijd gedateerd worden. In totaal zijn 44 structuren gedateerd in de Romeinse tijd of de IJzertijd

en 46 structuren zijn gedateerd in de IJzertijd. Structuren met een duidelijke Late Bronstijd of Vroege IJzertijd datering zijn hier wel weggelaten (Berkvens 2004a, 106-122; Hoegen 2004, 213).

Cuijk-Heeswijkse Kampen

Bij Cuijk is een urnenveld met zeventien graven uit de Late Bronstijd en de Vroege IJzertijd gevonden. Daarbij is ook een groot grafveld uit de periode 0-150 na Chr. gevonden met zo'n 110 Romeinse graven (Gerritsen 2003, 294; Hiddink 2003, 67). Ook zijn er graven uit de Late IJzertijd gevonden bij dit urnenveld (Van der Velde *et al.* 2009, 195).

Echt-Diergaarde

Bij een urnenveld zijn 50 Romeinse graven uit de periode 75-200 na Chr. gevonden. Het urnenveld zelf is slecht gedocumenteerd en het is alleen vastgesteld dat er een urnenveld was op basis van scherven uit deze periode (Hiddink 2003, 67).

Esch-Hoogkeiteren

Bij Esch is een Romeins grafveld gevonden dat direct op een ouder urnenveld uit de Late Bronstijd en de Vroege IJzertijd is aangelegd. Bijzonder is hierbij dat de Romeinen (urnenveld) graven, die ze tijdens de aanleg gevonden hadden, lijken te hebben herbegraven. Er zijn resten gevonden van zestien kringgreppels en een langbed. In totaal gaat het om 29 crematies. De Romeinse graven dateren uit de periode 150-300 na Chr. In totaal zijn er vier tumuli gevonden direct op het urnenveld (Hiddink 2003, 68; Van den Hurk 1980, 382-386). Bij het grafveld zijn ook nederzettingssporen gevonden in de vorm van losse paalgaten. Deze sporen konden echter niet nader gedateerd worden. Wel weten we dat ze dateren van voor de Middeleeuwen, maar omdat de datering niet vastgesteld kon worden, zijn ze niet meegenomen in deze analyse (Van den Hurk 1980, 381).

Haps

In Haps (Noord-Brabant) hebben in de jaren '60 grootschalige opgravingen plaatsgevonden waarbij veel sporen zijn aangetroffen uit de late prehistorie, waaronder ook grafheuvels uit de Klokbekertijd (2500-2000 voor Chr.), de Bronstijd en een urnenveld uit de Vroege

IJzertijd. In de publicatie wordt het urnenveld gedateerd in de Vroege IJzertijd. Er zijn echter ook graven aanwezig uit de Late Bronstijd. Aangezien deze graven qua datering dus binnen de urnenveldenperiode vallen zullen deze hier als onderdeel van het urnenveld beschouwd worden (Verwers 1972, 13, 30, 32). De jongste graven van het grafveld dateren nog uit het begin van de Midden-IJzertijd (Verwers 1972, 121). Om en over dit oudere grafveld worden in de IJzertijd boerderijen en spiekers gebouwd. In meerdere gevallen liggen de huizen direct bovenop oudere heuvels en kringgreppels (Verwers 1972, 65, 73, 78-79, 121). De nederzetting wordt rond 450 voor Chr. gesticht, aan het begin van de Midden-IJzertijd. Het jongste nederzettingmateriaal, scherfmateriaal, dateert uit de Romeinse tijd tussen 50 en 150 na Chr. Uit latere perioden, de Middeleeuwen en Nieuwe Tijd zijn ook scherven gevonden. Dit valt echter buiten het bereik van dit onderzoek (Verwers 1972, 121, 156). Van de IJzertijd nederzetting zijn in totaal 23 huisplattegronden terug gevonden. Ook zijn er nog eens 60 bijgebouwen gevonden uit deze periode. Het betreft hier spiekers met vier, zes of acht palen. Minstens drie van de 23 huizen doorsnijden een oudere kringgreppel. De huisplattegronden dateren allemaal uit de Midden- en Late IJzertijd. Behalve nederzettingssporen zijn er ook meer dan 8000 scherven gevonden die behoren tot het nederzettingssafval (Verwers 1972, 64, 73, 78-79, 87, 93-95).

Heesch

Bij Heesch is een urnenveld uit de Late Bronstijd aangetroffen. Het urnenveld dateert vermoedelijk uit de 9^e- en 10^e-eeuw voor Chr. In de Midden- of Late IJzertijd wordt het urnenveld verstoord doordat er een drietal greppels dwars door het urnenveld worden gegraven. De greppels worden geïnterpreteerd als een greppelstructuur die een nederzettingsterrein omsluit dat vermoedelijk hiernaast gelegen moet hebben. Dergelijke omgreppelde nederzettingen kennen we bijvoorbeeld ook uit Oss en Weert. In de Romeinse tijd krijgt het grafveld van Heesch weer een nieuwe betekenis. In de Midden-Romeinse tijd worden er weer twee graven bijgezet in het oudere urnenveld. Beide graven lijken op basis van het aardewerk te dateren in de 2^e-eeuw na Chr. (Van Beek 2004, 33-34, 51-55).

Hilvarenbeek Laag Spul

Bij Hilvarenbeek Laag Spul is een urnenveld gevonden uit de Late Bronstijd, het is met ¹⁴C gedateerd in de 9^e- en 10^e-eeuw voor Chr. Daarnaast zijn er ook nederzettingssporen

gevonden uit de Midden- en Late IJzertijd. De twee huisplattegronden liggen net buiten het urnenveld. In het urnenveld zijn een 20 tal bijgebouwen gevonden. Mogelijk zijn het er 21, van een structuur is het namelijk onduidelijk of het een of twee structuren betreft. De opgraving kent net als de opgravingen in Breda een scheiding tussen de eigenlijke nederzettingen (huisplattegronden) en de bijgebouwen die weer geassocieerd worden met het urnenveld (Verwers en Bakels 1975, 23, 31-36).

Mierlo-Hout

Bij Mierlo-Hout zijn bij een urnenveld uit de Vroege IJzertijd verschillende structuren en graven uit de Midden-IJzertijd gevonden. In totaal zijn er 165 grafstructuren gevonden. Zo zijn er negen vierkante grafstructuren en een langbed-achtige structuur gevonden die uit de Midden-IJzertijd dateren. Deze graven moeten we echter zien als een voortzetting van het urnenveld, want ze dateren allemaal van voor 400 voor Chr. Het urnenveld zelf dateert tussen 750 en 450 voor Chr. Verder zijn er twee boerderijen uit de Midden-IJzertijd gevonden net buiten het urnenveld. Ook zijn er 28 spiekers gevonden uit deze periode. Vier hiervan staan direct in het urnenveld; de rest van de spiekers staat dicht bij de boerderijen. Ook is er een grafveld gevonden dat dateert uit de Late IJzertijd en de Romeinse tijd (150 voor Chr.-225 na Chr.). Het is onduidelijk om hoeveel graven het hier precies gaat (Gerritsen 2003, 129-130; Tol 1999, 92-95).

Oosterhout de Contreie

In Oosterhout is een urnenveld gevonden dat gedateerd wordt tussen de Late Bronstijd en het begin van de Midden-IJzertijd (Roessingh *et al.* 2012a, 94). Behalve het grafveld zijn er ook 21 huisplattegronden gevonden die dateren in de Midden- en Late IJzertijd. Ook zijn er een totaal van 206 spiekers gevonden die dateren uit de IJzertijd en de Romeinse tijd. De individuele structuren zijn echter over het algemeen moeilijk te dateren. De ijzertijdhuizen liggen zowel in als net buiten het oudere urnenveld (Roessingh *et al.* 2012b, 108-109). Ook uit de Romeinse tijd zijn nederzettingssporen gevonden. Zo zijn er uit deze periode zeventien huisplattegronden gevonden. Sommige van de eerder genoemde bijgebouwen dateren ook uit de Romeinse tijd. De Romeinse bewoning concentreert zich met name net buiten het urnenveld (Weekers-Hendriks *et al.* 2012, 148-157).

Oss-IJsselstraat

In Oss is een urnenveld gevonden dat dateert uit de Vroege IJzertijd maar waarbij ook graven uit de Midden-IJzertijd zijn gevonden. Er zijn in totaal 25 graven gevonden. De graven zijn gedateerd op basis van het aardewerk. In de publicatie zijn niet voor alle graven individuele dateringen opgenomen. In ieder geval kunnen drie graven met zekerheid in de Midden-IJzertijd gedateerd worden. In de Romeinse tijd wordt een nederzetting met huizen en bijgebouwen direct op het oudere urnenveld gebouwd. Een manier van hergebruik die we doorgaans juist zien in de Midden- en Late IJzertijd maar juist niet in de Romeinse tijd. De Romeinse nederzetting dateert tussen 50 en 250 na Chr. Er zijn zes huisplattegronden gevonden uit deze periode. Daarnaast zijn er ook nog eens vier spiekers gevonden. Deze dateren vermoedelijk ook in de Romeinse tijd, maar de datering is niet geheel zeker (Wesselingh 1993, 115-131).

Uden Slabroekse Heide

Op de Slabroekse Heide is een grafveld gevonden met in totaal 121 grafmonumenten. Bij de opgraving zijn in totaal 108 graven gevonden die vermoedelijk dateren uit de Vroege IJzertijd en het begin van de Midden-IJzertijd. Twee grafheuvels dateren uit de Midden- of Late Bronstijd. Deze heuvels zullen niet tot de urnenveldenperiode gerekend worden gezien ze, wat betreft typologie juist in deze vroegere fase thuishoren. Verder zijn er tien graven gevonden uit de Romeinse tijd en van een graf kon de datering tot nu toe niet worden vastgesteld. Het latere Romeinse grafveld sluit duidelijk aan bij het oudere urnenveld. Er lijkt dan ook sprake te zijn van een positieve waardering voor de voorouders (Van den Broek 2011, 50, 72, 95-143).

Someren-Waterdael

In Someren is een urnenveld met een totaal van 185 graven gevonden uit de urnenveldenperiode (Kortlang 1999, 133-151). Ook zijn er 24 huisplattegronden gevonden uit de Midden- en Late IJzertijd die duidelijk aansluiten bij het oudere urnenveld. Verder is er een grote hoeveelheid spiekers gevonden uit dezelfde periode die ook aansluiten bij het oudere urnenveld (meer dan 100). Op de opgraving zijn verder ook drie crematiegraven verspreid over het terrein gevonden die ook uit de Midden- en Late IJzertijd dateren. Ook is er een Romeinse inhumatiegraf gevonden en er is een Romeinse boerderij gevonden. De

Romeinse resten dateren uit de periode 20-30 na Chr. Het Romeinse graf met een gladius was ingegraven in de greppel van een langbed (Gerritsen 2003, 50, 89; Kortlang 1999, 187; Hiddink 2003, 69).

Weert Kampershoek

Bij Weert Kampershoek heeft een proefsleufonderzoek plaatsgevonden. Tijdens dit proefsleuven onderzoek zijn een verschillende vindplaatsen aangetroffen. Een deel hiervan is ook opgegraven. Zo is er ook een urnenveld aangetroffen met twee graven uit de Late Bronstijd/ Vroege IJzertijd. Dit is vermoedelijk een uitloop van het urnenveld van Weert-Raak. Ook zijn er twee graven uit de Midden- en Late IJzertijd gevonden. Ook zijn er zestien paalkuilen uit de Romeinse tijd gevonden. En er zijn 26 graven uit de Romeinse tijd aangetroffen. Er zijn ook een aanwijzingen dat er bewoning plaatsvond in de Late IJzertijd. Dit is echter moeilijk vast te stellen. De Romeinse sporen dateren uit de 1^e t/m de 3^e-eeuw na Chr. (Hiddink en de Boer, 2006, 8-15).

Bijlage 2 voorkomen van de verschillende vormen van hergebruik (G = grafveld N = nederzetting) per periode.

Nr. vindplaats	MYT -G	MYT-N	LYT-G	LYT-N	RT-G	RT-N
1	-	-	-	-	1	-
2	1	1	1	1	1	1
3	-	-	1	-	1	-
4	-	-	-	-	1	-
5	-	-	-	-	1	-
6	-	1	-	1	-	1
7	-	1	-	1	1	-
8	-	1	-	1	-	-
9	-	1	1	-	1	-
10	-	1	-	1	-	1
11	1	-	-	-	-	1
12	1	1	1	1	1	-
13	-	-	-	-	1	-
14	1	-	1	-	1	1
Totaal:	4	7	5	6	10	5

Bijlage 3 Verschillende vormen van hergebruik.

Nr.	Datering gebruik 1.	Vorm hergebruik 1.	Datering gebruik 2.	Vorm gebruik 2.
1	12 v.Chr.-400 na Chr.	Graven		
2	500 v.Chr. -400 na Chr.	Huisplattegronden	500 v.Chr. - 400 na Chr.	Spiekers
3	0-150 na Chr.	Graven	250-12 v.Chr.	Graven
4	75-200 na Chr.	Graven		
5	150-300 na Chr.	Graven		
6	500-12 v.Chr.	Huisplattegronden	500-12 v.Chr.	Spiekers
7	500-12 v.Chr.	Greppels	100-200 na Chr.	Graven
8	500-12 v.Chr.	Huisplattegronden	500-12 v.Chr.	Spiekers
9	500-250 v.Chr.	Huisplattegronden	500-250 v.Chr.	Spiekers
10	500-12 v.Chr.	Huisplattegronden	12 v.Chr.-400 na Chr.	Huisplattegronden
11	500-250 v.Chr.	Graven	50-250 na Chr.	Huisplattegronden
12	500-12 v.Chr.	Huisplattegronden	500-12 v.Chr.	Spiekers
	12 v.Chr.-400 na Chr.			
13	Chr.	Graven		
14	500-12 v.Chr.	Graven	0-300 na Chr.	Graven

Nr.	Datering gebruik 3.	Vorm gebruik 3.	Literatuur
1			Gerrisen 2003; Hiddink 2003.
2	500 v.Chr. - 400 na Chr.	Graven	Berkvens 2004a, Berkvens 2004b, Hoegen 2004
3			Gerritsen 2003; Hiddink 2003
4			Hiddink 2003
5			Hiddink 2003; Hurk 1980
6	500 v.Chr. - 150 na Chr.	Keramisch afval	Verwers 1972
7			Van Beek 2004
8			Verwers en Bakels 1975
9	150 v.Chr.-225 na Chr.	Graven	Gerritsen 2003; Tol 1999
	500 v.Chr. - 400 na Chr.		Roessingh <i>et al.</i> 2012a, Roessingh <i>et al.</i> 2012b,
10	Chr.	Spiekers	Weekers-Hendrikx <i>et al.</i> 2012
11	50-250 na Chr.	Spiekers	Wesselingh 1993
12	500 v.Chr.-30 na Chr.	Graven	Kortlang 1999, Gerritsen 2003; Hiddink 2003
13			Van den Broek 2011
14	0-300 na Chr.	Paalsporen	Hiddink en de Boer 2006

Bijlage 4 Lijst hergebruikte urnenvelden op basis van dit onderzoek en het onderzoek van Gerritsen en Hiddink (Gerritsen 2003; Hiddink 2003).

Nr.	Vindplaats	Midden-IJzertijd	Late IJzertijd	Romeinse tijd
1.	Baarle-Nassau	-	-	Grafveld
2.	Beesel	-	-	Grafveld
3.	Boxmeer	-	Nederzetting	-
4.	Breda	Grafveld/ Nederzetting	Grafveld/ Nederzetting	Grafveld/ Nederzetting
5.	Cuijk	-	Grafveld	Grafveld
6.	Echt	-	-	Grafveld
7.	Esch	-	-	Grafveld
8.	Groot-Linden	-	-	Grafveld
9.	Haps	Nederzetting	Nederzetting	Nederzetting
10.	Heesch	Nederzetting	Nederzetting	Grafveld
11.	Hilvarenbeek	Nederzetting	Nederzetting	-
12.	Holthees	-	-	Grafveld
13.	Hoogeloon	-	-	Grafveld
14.	Mierlo	Nederzetting	Grafveld	Grafveld
15.	Kesseleik	-	-	Grafveld
16.	Knegsel	-	-	Grafveld
17.	Oosterhout	Nederzetting	Nederzetting	Nederzetting
18.	Oss	Grafveld	-	Nederzetting
19.	Someren	Grafveld/ Nederzetting	Grafveld/ Nederzetting	Grafveld/ Nederzetting
20.	Steensel	-	-	Grafveld
21.	Uden	-	-	Grafveld
22.	Weert	Grafveld	Grafveld	Grafveld/ Nederzetting